

Work and Education Together: The Experience of Sobhe Royesh School in Educating Working Children

- Afsaneh Kamali *** Assistant Professor, Department of Social Sciences, Faculty of Social and Economic Sciences, Al-Zahra University, Tehran, Iran
- Marzieh Mousavi** Associate Professor, Department of Social Sciences, Faculty of Social and Economic Sciences, Al-Zahra University, Tehran, Iran
- Samaneh Parviz** M.A. in Social Science Research, Al-Zahra University, Tehran, Iran

Introduction

One of the well-known challenges faced by working children is the precarious circumstances of their daily lives. These children, often perceived as being on the verge of vulnerability and antisocial behavior, are frequently at risk of social marginalization and delinquency. However, most street-working children are neither homeless nor delinquent. Rather, they work without sufficient protection and are exposed to various forms of risk and exploitation. Consequently, they have limited opportunities for emotional, social, educational, and economic development.

Accordingly, this study seeks to explore how working children perceive their formal and informal educational needs and requirements, as well as the contextual, causal, and intervening conditions shaping these perceptions. It also examines the strategies these children adopt to fulfill their educational needs and the outcomes that emerge from their efforts.

Literature Review

A range of perspectives has been proposed regarding child labor. Abebe (2021) identifies three key approaches in the scholarly and policy debate. The first, typically endorsed by international organizations such as UNICEF and the International Labour Organization (ILO), defines childhood as a stage devoted to learning and play. These institutions emphasize that children must be protected from violence, abuse, and exploitative labor. From this perspective, child labor threatens the *potential and dignity* of children by hindering their access to education and damaging their physical and mental development.

---

* Corresponding Author: a.kamali@alzahra.ac.ir

How to Cite: Kamali, A; Mousavi, M; Parviz, S. (2024). Work and Education Together: The Experience of Sobhe Rooyesh School in Educating Working Children, *Journal of Social Work Research*, 11 (41), 237-284.

In contrast, the socio-cultural approach, as emphasized by Abebe, highlights that child labor is not always synonymous with exploitation. In many contexts, work serves as an important source of learning, skill development, and income, contributing both to children's personal growth and their families' livelihoods. Many children in economically disadvantaged societies work to finance their own education, combining schooling with labor. Therefore, the meaning and implications of child labor must be examined within the specific social, cultural, and economic contexts of each community.

Abebe's third discourse recognizes that child labor constitutes not only a component of local livelihoods but also a crucial mechanism for family survival. Nonetheless, such labor is often accompanied by abuse and exploitation. Furthermore, structural factors such as poverty and debt in Global South Countries, globalization, labor market demands, and international economic policies have rendered child labor an unavoidable necessity in many regions.

Materials and Methods

The study population comprised working children in Tehran who benefited from access to formal education, aged between 11 and 15 years. Using purposive sampling, twenty participants were selected for the study. The research adopted a Grounded Theory approach, deemed suitable for exploring the lived experiences and meaning-making processes of participants.

Data were collected from "Rouyesh School", located in District 12 of Tehran. This institution is the only officially recognized school in Iran designed specifically to serve working and at-risk children. The school aims to empower students by providing educational opportunities adapted to their particular circumstances. Its location was strategically chosen in an area characterized by a high concentration of low-income, migrant, and working families.

Results

According to the children studying at Rouyesh School, the institution represents a safe and supportive environment where their fundamental needs are recognized and addressed. Attending school allows these children to spend part of their day away from unsafe home, neighborhood, and work environments, facilitating interactions with individuals committed to improving their conditions.

The core category that emerged from the analysis was conceptualized as "escaping the trap of abandonment". The theoretical construct of the "abandonment trap" refers to a deep psychological and emotional trauma that usually develops in early childhood due to instability or lack of care from parents or caregivers. A person experiencing this schema feels like a drowning individual struggling in turbulent waters—unable to reach the shore, yet continuing to fight.

Working children live under similar conditions: unsafe environments, families overwhelmed by economic, social, and cultural difficulties, and relentless, compulsory labor. Addressing this condition requires identifying and reprocessing these deep-seated traumas at the unconscious level to redefine and integrate them into the self. This process, in essence, reflects the transformative experience that the children at Rouyesh School undergo.

Conclusion

Governmental responses to the issue of working children have predominantly relied on their removal from the streets—an approach framed as the “*organization of street children*.” This policy assumes that collecting children from public spaces or preventing them from working will resolve the problem, a solution that has proven largely ineffective. Such a discourse has led to policies that inadvertently restrict opportunities for many children to grow and progress.

By contrast, when accompanied by educational support and complementary learning programs, child labor can generate meaningful psychosocial benefits. It fosters social interaction, responsibility, and self-worth. Education is not only a fundamental human right but also a primary instrument of empowerment, equipping individuals with the means to build better lives.

"Rouyesh School" stands as a vital opportunity for working children—one that must not only be preserved but also expanded. Strengthening and replicating such models can play a transformative role in breaking cycles of vulnerability and enabling working children to reclaim their right to education, dignity, and hope.

Acknowledgments

The researchers would like to express their sincere gratitude to the administrators and students of Sobhe Rouyesh School for their kind cooperation.

Keywords: Education, Working Children, Life Skills, Job Skills.

کار و آموزش توأمان: تجربه مدرسه صبح رویش در آموزش کودکان کار

استادیار، گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی و اقتصادی، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران.

افسانه کمالی *

دانشیار، گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی و اقتصادی، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران.

مرضیه موسوی

کارشناسی ارشد، پژوهش علوم اجتماعی، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران.

سمانه پرویز

چکیده

پژوهش حاضر با هدف بررسی آموزش کودکان کار شهر تهران، به بررسی چهار محور اصلی شامل شناخت نیازهای آموزشی کودکان کار، آموزش‌های دریافتی، راهبردهایی که این کودکان برای تأمین نیازهای آموزشی خود به کار می‌گیرند و در نهایت پیامد این آموزش‌ها پرداخته است. جامعه پژوهش گروهی از کودکان کار شهر تهران بودند که در زمان مصاحبه بین سنین ۱۱ تا ۱۵ سال داشتند و از آموزش‌های مدرسه ویژه کودکان کار بهره می‌گرفتند. با استفاده از نمونه‌گیری هدفمند، بیست کودک انتخاب شدند. داده‌های پژوهش به کمک ابزار مصاحبه گردآوری شدند. روش مطالعه، نظریه مبنایی است. یافته‌ها نشان‌دهنده این است که نیازهای آموزشی کودکان تا حدود زیادی و نه به‌طور کامل، توسط خدمات و آموزش‌های مدرسه ویژه برآورده شده‌اند. در کل انواع راهبردهای کودکان برای تأمین نیازهای آموزشی خود را می‌توان در چهار دسته فردی، خانوادگی، حرفه‌ای و عمومی جای داد. از دیگر نتایج پژوهش می‌توان به پیامدهای چهارگانه آموزشی، بهبود مهارت‌های زندگی، اجتماعی و کاری اشاره کرد. تجربه موفق مدرسه رویش در جذب این دسته از کودکان کار و خروج آنان از تله رهاشدگی را می‌توان در سطح کلی کشور به‌عنوان سیاستی اجتماعی به کار گرفت.

واژه‌های کلیدی: آموزش، کودکان کار، مهارت زندگی، مهارت شغلی.

۱- مقدمه و طرح مسئله

پدیده کودکان کار از موضوعات حساسی است که در جامعه امروز مورد توجه قرار گرفته است. علی‌رغم توجهات زیادی که در سطح بین‌المللی به حقوق کودک و لزوم از بین رفتن کار کودک شده است، اما مشاهده می‌شود که کار کودک همچنان رواج دارد. هرچند آمار دقیقی از تعداد کودکان کار در جهان در دست نیست، اما در حالی که سازمان ملل ۲۰۲۱ را سال ریشه‌کنی جهانی و مبارزه با کار کودکان اعلام کرد، مراسم جهانی روز مبارزه با کار کودکان در حالی در سال ۲۰۲۴ برگزار شد که شمار کودکان کار در جهان به بیش از ۱۶۰ میلیون نفر رسیده بود (ILO^۱).

یکی از مسائل مهمی که کودکان کار با آن مواجه هستند، شرایط خاص زندگی آنهاست. این کودکان در یک نگاه در آستانه آسیب‌پذیری و رفتارهای ضداجتماعی قرار دارند و بیشتر به ورطه بزهکاری می‌افتند؛ حتی تعدادی از آنان برخی آسیب‌ها را تجربه می‌کنند و به علت ارتکاب اعمال مجرمانه با پلیس و دیگر نیروهای انتظامی درگیر و سرانجام راهی زندان و یا کانون‌های اصلاح و تربیت می‌شوند. اما بیشتر کودکان خیابانی، نه بی‌خانمان هستند و نه بزهکار؛ بیشتر آنان بدون آنکه از پشتیبانی لازم برخوردار باشند، کار می‌کنند و در معرض خطرهای بهره‌کشی‌های گوناگون قرار دارند. این کودکان فرصت‌های کمی برای رشد و تکامل عاطفی-اجتماعی، آموزشی و اقتصادی دارند. بیشتر آنان به دلیل شرایط سخت زندگی، مجبور به کار کردن و حتی حمایت از خانواده خود هستند، و حتی خانواده‌هایی هم هستند که تنها منبع درآمدشان از طریق کار کودکانشان تأمین می‌شود.

در یکی از گزارش‌های کنفرانس بین‌المللی کار بیان شده است که یکی از مداخلاتی که به‌طور غیرمستقیم می‌تواند در جهت کاهش کار کودکان انجام شود، این است که آموزش به‌طور گسترده، محور اقدامات قرار گیرد (ILO, 2015: 58). در مورد کودکان

کار، تفکر و عقلانیت، خلاقانه و منتقدانه نگاه کردن به مسائل می‌تواند در تغییر وضعیت دشوار و آینده‌شان مؤثر باشد. بنابراین آموزش کودکان کار به دلیل کمبودهایی که آن‌ها در زندگی دارند، باید با حساسیت بیشتری نسبت به کودکان عادی انجام شود و این آموزش باید بتواند در کنار حفظ حقوق کودکان، آن‌ها را برای ساختن آینده‌ای روشن آماده کند. در این راستا، لزوم آموزش چندجانبه شامل آموزش عمومی، مهارت‌های زندگی، اجتماعی و فنی و شغلی برای این کودکان با این شرایط، ضروری به نظر می‌رسد. این مهارت‌ها در بهبود زندگی و سرنوشت آن‌ها نقش تعیین‌کننده دارند.

کودکان و نوجوانان در رشد شخصیتی و آماده شدن برای ورود جدی به اجتماع، بیشترین تأثیر را از خانواده و مدرسه کسب می‌کنند. با توجه به اینکه معمولاً خانواده کودکان کار در سطوح پایین اقتصادی، اجتماعی قرار دارند و نظر به اینکه طبق تحقیقات انجام شده، نقش مراکز آموزشی در رشد شخصیتی و اجتماعی این کودکان پررنگ است (جعفری هرفته و احمدی، ۱۳۹۲: ۹۸؛ شکوری، ۱۳۹۳: ۵۵؛ ساقی، ۱۳۹۳؛ سیادت، ۱۳۹۴: ۹۹)، به نظر می‌آید انتظار به‌جایی باشد که محیط‌های آموزشی که وظیفه آموزش و تحصیل این کودکان را بر عهده دارند، توجه ویژه‌ای به سوادآموزی و سایر نیازهای آن‌ها داشته باشند. بنابراین در این پژوهش، حوزه‌های اصلی آموزش که از جانب محیط‌های آموزشی به کودکان کار ارائه می‌شوند مورد مطالعه قرار می‌گیرند.

۲- پرسش‌های پژوهش

۱- فهم کودکان کار از نیازها و الزامات آموزشی مدرسه‌ای و غیرمدرسه‌ای خود

چيست؟

۲- شرایط زمینه‌ای، مداخله‌گر و علی آموزش کودکان کار چیست؟

۳- راهبردهای کودکان کار برای تأمین نیازهای آموزشی‌شان چیست؟

۴- پیامد انواع آموزش‌هایی که کودکان کار دریافت می‌کنند، چیست؟

۳- مرور پیشینه

در زیر برخی از تحقیقات در این زمینه بررسی شدند که چه مواردی را مورد توجه قرار داده‌اند و به چه نتایجی دست یافته‌اند.

جدول ۱- مرور پیشینه داخلی و خارجی

پژوهشگران	سال	روش	یافته‌ها
کارگزار	۱۳۹۱	تحلیل محتوا- پیمایش	نیازهای کودکان کار شامل مهارت‌های زندگی، آموزش معنویات، آموزش حرفه‌ای، آموزش ورزش، آگاهی درباره مضرات اعتیاد، آموزش بهداشت و تغذیه سالم و آگاهی در مورد بلوغ و مضرات ارتباط جنسی ناسالم است که در کتب درسی سوادآموزی خیلی کم به آنها پرداخته شده است.
شکوری	۱۳۹۳	پیمایش	اکثر کودکان مورد بررسی، اقدامات سازمان‌های مردم‌نهاد مورد نظر را مهم تلقی کردند و اقدامات آنها را در توانمندی خود مؤثر دانستند. با این حال، نحوه صحیح و مناسب خدمات‌رسانی به گروه‌های هدف و داشتن سیستمی جامع مهم است. بنابراین، باید خانواده و نه صرفاً کودک محور قرار گیرد.
اسکندری نژاد	۱۴۰۰	تحلیل اسنادی	ساختار و الگوی آموزشی مدرسه رویش را بر اساس نظریه مدرسه‌زدایی از جامعه ایلچ تحلیل کرده است. بر اساس آن، این مدرسه در برخی از جنبه‌ها نظیر تأکید بر آموزش غیررسمی، تأکید بر سنجش کیفی به جای سنجش کمی و تأکید بر منعطف بودن محیط مدرسه به نظریه ایلچ نزدیک می‌شود؛ اما در برخی دیگر، همچنان درگیر برنامه‌های رایج و صلب آموزش رسمی است.
اونق، قربانی و سوزرهی	۱۴۰۲	تحلیل مضمون	توجه به عوامل جامعه‌شناختی موجب کاهش کودکان کار می‌شود و در این زمینه‌ها بهبود اقتصادی خانواده‌های نیازمند و آموزش فرزندپروری و همچنین، ایجاد اشتغال پایدار، توجه به اشتغال پایدار با برقراری عدالت آموزشی، تدوین بسته آموزشی و پوشش خانواده‌های نیازمند در اولویت قرار دارد.

این مطالعه راه‌حلی برای هم‌زمانی کار و مدرسه کودکان کار ارائه می‌دهد که مستلزم دریافت کتاب‌های درسی رایگان و دسترسی به مرکز عمومی به‌عنوان ابزار ثبت‌نام مدارس دولتی است. نتایج نشان می‌دهد که ثبت‌نام در مدارس دولتی می‌تواند به‌عنوان جایگزینی برای کودکان کار باشد.	تحلیل اسنادی	۲۰۱۲	احمد ^۱
این پژوهش برای پاسخگویی به این سؤالات که آیا کودکان کار از حق خود برای آموزش آگاه هستند و اگر به مدرسه نمی‌روند، احساس محرومیت می‌کنند؟ و اگر به آنها فرصت داده شود، آیا به مدرسه بازمی‌گردند؟ انجام و نتیجه گرفته‌شده است که دلایل بسیاری برای کار کودکان وجود دارد، بدون آموزش، آینده آنها غمبار است چرا که فقط آموزش می‌تواند مسیر زندگی آنها را تغییر دهد.	مشاهده مشارکتی	۲۰۱۳	عبدالعزیز و اسکندر ^۲
گفتمان مسلط در مورد کار کودک بر آن است که کار برای کودکان خطرناک است و منجر به سیاست‌هایی شده است که شانس بخشی از کودکان برای رشد و پیشرفت را با دشواری مواجه کنند. حال آنکه کار کودک می‌تواند به رفاه و پیشرفت کودک تا هنگام بزرگسالی او منجر شود. کار کودکان با آموزش‌های تکمیلی و حمایت آموزشی، مزایای روان‌شناختی - اجتماعی زیادی همراه دارد از جمله عزت‌نفس و به‌گسترش ارتباطات اجتماعی و مسئولیت‌پذیری منجر می‌شود. سیاست‌های مشترک لغو کار کودکان، چنین مزایایی را انکار می‌کند.	مروری	۲۰۱۷	افسیزر ^۳ ، بوردلیون ^۴ ، کاروترز ^۵ و لکوفل ^۶
این پژوهش به این موضوع می‌پردازد که آیا آموزش، کار کودکان را مختل می‌کند یا نه؟ بدین لحاظ، ارتباط بین کیفیت مدرسه و کار کشاورزی در نمونه‌ای ۲۱۶۸ نفری کودکان کلاس پنجم ساحل‌عاج بررسی شده است. پژوهشگران دریافتند زیرساخت‌ها	پیمایش	۲۰۲۴	ورتسمن ^۷ ، باتاچاریا ^۸ ، یشیسکا ^۹ و همکاران

1. Ahmed
2. Abdul Aziz & Iskandar
3. Aufseeser
4. Bourdillon
5. Carothers
6. Lecoufle
7. Wortsman
8. Bhattacharya
9. Jasińska

و آموزش با کیفیت، با کاهش کار کشاورزی در ارتباط بود اما به فعالیت‌های اقتصادی و محلی ربطی نداشت. نتایج نشان داد که کیفیت آموزش بر تصمیم خانواده تأثیر می‌گذارد و هدف «ریشه‌کن کردن کار کودکان» و «فراهم کردن دسترسی به آموزش با کیفیت بالا برای همه» را پیش می‌برد.			
---	--	--	--

از بررسی مطالعاتی که در این قسمت اشاره شد می‌توان گفت که این نکته مهم است که کودکان کار که خود مخاطب اصلی آموزش هستند، دید و نظر خود را بیان کنند که آیا به آموزش نیاز دارند؟، از حق آموزش خود مطلع هستند؟ و تأثیر این آموزش‌ها را چگونه می‌بینند؟ همچنین به دلیل اینکه آنان بیشتر اوقات خود را در خیابان‌ها می‌گذرانند، در معرض انواع آسیب‌های روانی و جسمی و بهداشتی هستند، باید از آموزش‌های متناسب با نیازهایشان بهره ببرند تا بتوانند این شرایط را به نفع خود تغییر دهند. این موضوعی است که در پژوهش‌ها کمتر مورد توجه واقع شده است.

۴- ملاحظات نظری

به گفته ابراهیم و همکاران (18: 2018) موضوع کار کودک با انقلاب صنعتی توجه را به خود جلب کرد. پژوهش‌های انجام شده در بریتانیا به دلیل پیامدهای منفی کار کودک منجر به تصویب قوانینی در سال ۱۸۰۲ برای مقابله با کار کودکان شد. بسیاری از کشورها در پی بریتانیا، به دلیل شناخت خطرات بهداشتی مرتبط با کار کودک، قوانینی مشابه وضع کردند. در نهایت، ILO در سال ۱۹۷۳ اولین موضع خود را با تعیین حداقل سن برای کار اعلام کرد. با وجود آنکه این سازمان و سایر سازمان‌های بین‌المللی که به این موضوع می‌پردازند، نتوانستند به اهداف تعیین شده دست یابند، کار کودک را به‌عنوان «کاری که کودکان را از دوران کودکی، توانایی‌ها و عزت نفس محروم می‌کند و به رشد جسمی و روانی آن‌ها آسیب می‌زند» توصیف کرده‌اند. این تعریف شامل انواع کارهایی است که از

نظر ذهنی، جسمی، اجتماعی یا اخلاقی برای کودکان مضر هستند یا در روند تحصیل آنها اختلال ایجاد می‌کنند (Hilowitz, 2004: 16).

اما دیدگاه‌های دیگری هم در مورد کار کودکان مطرح شده است. آبیبه^۱ (2021)، سه سه رویکرد کلیدی را در این بحث مطرح می‌کند:

۱. گفتمان‌های مربوط به کودکی بدون کار که معتقدند کودکان باید از کار دور

نگه داشته شوند؛

۲. دیدگاه‌های اجتماعی-فرهنگی که کار کودکان را به‌عنوان بخشی از

مسئولیت‌های روزمره خانوادگی می‌پذیرند؛

۳. اقتصاد سیاسی کار کودکان که شرایط اقتصادی و سیاست‌های جهانی را در

تداوم کار کودکان مؤثر می‌داند.

از نظر وی، دیدگاه اول معمولاً توسط سازمان‌های بین‌المللی مانند یونیسف و سازمان جهانی کار حمایت می‌شوند. به‌عنوان مثال، یونیسف دوران کودکی را زمانی برای آموزش و بازی تعریف می‌کند و تأکید دارد که کودکان باید از خشونت، سوءاستفاده و کار استثماری محافظت شوند. از نظر ژوگان^۲ (96: 2021) نیز نهادهای تخصصی غربی دیدگاهی لغوگرایانه نسبت به کار کودک اتخاذ کرده‌اند که این دیدگاه مبتنی بر این فرض است که کار کردن کودکان به معنای نقض حقوق غیرقابل‌انکار آنها، از جمله حق آموزش، بهداشت، تفریح و بازی است. سازمان‌های بین‌المللی، کار کودک را تهدیدی برای «پتانسیل و شأن کودکان» می‌دانند و معتقدند که این کار دسترسی به آموزش را مختل کرده و به رشد جسمی و ذهنی کودکان آسیب می‌رساند.

آبیبه در مورد دیدگاه اجتماعی-فرهنگی تأکید می‌کند که کار کودکان همیشه به معنای استثمار نیست. در بسیاری از موارد، کار برای کودکان منبع یادگیری، کسب مهارت و درآمد است که می‌تواند به معیشت خانوادگی و آینده آنها کمک کند. همچنین،

---

1. Abebe
2. Zsögön

بسیاری از کودکان در جوامع فقیر کار می‌کنند تا هزینه تحصیل خود را بپردازند و کار و تحصیل را با هم ترکیب می‌کنند. بنابراین، کار کودکان باید در زمینه‌های خاص هر جامعه بررسی شود. ژوگان نیز با طرح گفتمان پسااستعماری، دیدگاهی را که از اروپا نشأت گرفته، به دلیل تجربه متفاوت کودکان در جوامع پسااستعماری ناکارآمد تلقی می‌کند. در حالی که در اروپا کودکان از کار صنعتی بازنشسته و به مدرسه فرستاده شدند، در مستعمرات اروپایی، کودکان بومی، برده و دورگه به چرخه‌های تولیدی مبتنی بر بردگی وارد شدند.

این گفتمان پسااستعماری تأکید دارد که برخی از جنبش‌ها و سازمان‌های محلی مانند «سازمان‌های کارگران کودک و نوجوان»^۱ (NATs) در کشورهای آمریکای لاتین مانند پرو و پاراگوئه شکل گرفته‌اند و «حق کار کودکان» را مطرح می‌کنند. آن‌ها بر این باورند که کار کودکان به اقتصاد کشور و جامعه کمک می‌کند. اما این گفتمان، که به ظاهر گفتمانی آزادی‌خواهانه و رهایی‌بخش است، در واقع می‌تواند به بازتولید نابرابری‌های اجتماعی منجر شود، زیرا به نوعی توجه‌گر کار کودک است. در نهایت، ژوگان بیان می‌کند چنین گفتمانی با استفاده از عوامل فرهنگی، کار کودک را توجیه و آن را «طبیعی‌سازی» و «نامرئی‌سازی» می‌کند. این در حالی است که شواهد فراوانی وجود دارد که نشان می‌دهد کار کودک پیامدهای منفی جسمی، روانی و اجتماعی دارد و دسترسی به آموزش و تفریح را مختل می‌کند. بنابراین، گفتمان پسااستعماری، هرچند به نظر می‌رسد خواستار حقوق کودکان است، اما در نهایت، به تقویت نابرابری‌های نظام سرمایه‌داری کمک می‌کند.

همچنین، آبه در مورد گفتمان سوم می‌گوید کار کودکان نه تنها بخشی از معیشت محلی است، بلکه به بقای خانواده‌ها کمک می‌کند. با این حال، این کارها اغلب با سوءاستفاده و بهره‌کشی همراه هستند. مطالعات نشان می‌دهند که کودکان در برخی

جوامع، هم‌زمان هم در کارهای مزدی^۱ و هم در کارهای خانگی بدون مزد فعالیت می‌کنند. از سوی دیگر، وی به فقر و بدهی کشورهای جنوب، جهانی‌سازی و بازار کار و سیاست‌های جهانی نیز اشاره می‌کند که کار را برای کودکان به یک ضرورت در بسیاری از این کشورها تبدیل می‌کند. از این‌رو، در بحث کار کودکان نکات زیر را لازم به توجه می‌شمارد:

یکی از این موارد ضرورت رویکرد جامع به موضوع است. در واقع، به‌جای اینکه به‌طور کامل مخالف یا موافق کار کودکان باشیم، باید وضعیت‌های متفاوت کودکان در جوامع مختلف را بررسی کنیم. مهم این است که شرایط کاری آن‌ها بهبود یابد و کارشان ارزش اجتماعی و مادی پیدا کند، نه اینکه به‌طور کامل از کار منع شوند. همچنین باید به کار کودکان ارزش داد. ارزش کار کودکان بسته به زمان، مکان و شرایط خانوادگی متفاوت است. برای برخی کودکان، کار کردن منبع درآمد و استقلال اجتماعی و اقتصادی است و به خانواده‌هایشان کمک می‌کند. در عین حال، برخی از کودکان ممکن است تحت استثمار و سوءاستفاده قرار گیرند که نیاز به مداخله و حمایت دارند.

نکته دیگر آن است که باید بین دیدگاه کودکان و بزرگسالان تفاوت قائل شد. باید توجه داشت که دیدگاه کودکان در مورد کار و معنای آن، با دیدگاه بزرگسالان متفاوت است. کودکان اغلب کار را به‌عنوان فرصتی برای یادگیری و مشارکت در جامعه می‌بینند، در حالی که سیاست‌گذاران کار را مانع آموزش و رفاه آن‌ها می‌دانند. در نهایت، نیاز به شنیدن صدای کودکان وجود دارد. آیه تأکید می‌کند باید به صحبت‌های کودکان گوش داد و نظرات آن‌ها را درباره کار و شرایط زندگی‌شان بررسی کرد. اما این نظرات باید در زمینه‌های اجتماعی و مادی که کودکان در آن زندگی می‌کنند، تحلیل شود.

۵- روش شناسی

در تحقیق حاضر، جامعه پژوهش شامل گروهی از کودکان کار شهر تهران با بهره‌مندی از آموزش رسمی هستند که در سنین ۱۱ تا ۱۵ سال قرار دارند که شرایط و ویژگی‌های خاص خود را دارا هستند. در تحقیق حاضر با نمونه‌گیری هدفمند، بیست نفر از جامعه پژوهش انتخاب شدند. یادآور می‌شود گفتگوها در ساعاتی که کودکان انتخاب می‌کردند، انجام شده است و به آنان و خانواده‌شان اطمینان خاطر داده شد که نهایت محرمانگی در مورد گفتگوهای آنان به عمل خواهد آمد.

مدرسه رویش که به منظور آموزش کودکان کار و در معرض آسیب، در منطقه ۱۲ شهر تهران فعالیت می‌کند، تنها مدرسه با آموزش رسمی در کشور است که به‌طور ویژه کودکان کار را هدف قرار داده است. این مدرسه تلاش می‌کند با ارائه خدمات آموزشی متناسب با شرایط کودکان کار در جهت توانمند کردن آن‌ها بکوشد. محل این مدرسه در منطقه‌ای از تهران انتخاب شده است. که احتمال حضور خانواده‌های بی‌بضاعت، مهاجر و کودکان کار زیاد است. مشخصات این کودکان در جدول ۲ آمده است.

همچنین به لحاظ رعایت ملاحظات اخلاقی، مصاحبه‌های با کودکان مزبور پس از کسب مجوز از سرپرستی مدرسه و با توضیح اهداف پژوهش به خود کودکان و کسب رضایت آنان و خانواده‌شان انجام شده است. مصاحبه‌ها به صورت فردی و به تنهایی و در محلی مجزا آغاز شده و به کودکان توضیح داده شده بود که هرگاه تمایل به ادامه نداشتند، برای ترک محل مصاحبه آزاد هستند. از کودکان اطلاعات خانوادگی و کاریشان پرسش نشد، مگر اطلاعاتی که خود آنان در این موارد بیان کردند.

جدول ۲- اسامی و مشخصات مشارکت‌کنندگان در پژوهش

ردیف	نام	محل تولد	محل سکونت	محل تحصیل	فرزندان	تحصیل پدر	تحصیل مادر	محل کار	محل زندگی	تخصص
۱۱	انصار	افغانستان	تهران	چهارم	ژیلت فروشی	بی سواد	بی سواد	دست‌فروشی	خانه‌دار	
۱۵	مسعود	افغانستان	افغانستان	پنجم	خیاطی در مغازه	بی سواد	بی سواد	کارگری	خانه‌دار	
۱۴	علیرضا	افغانستان	اطراف تهران	پنجم	خیاطی و پادوئی	بی سواد	بی سواد	باربری	خانه‌دار	
۱۴	فرزاد	افغانستان	تهران	پنجم	خیاطی و پادوئی	بی سواد	بی سواد	کارگری	خانه‌دار	
۱۴	تمنا	افغانستان	تهران	پنجم	آدامس فرو شی در مترو	سواد ابتدایی	بی سواد	بیکار	خانه‌دار	
۱۲	نازنین	ایران	تهران	دوم	گل‌فروشی	بی سواد	بی سواد	گل‌فروشی	گل‌فرو شی	
۱۳	الهام	ایران	تهران	سوم	گل و دستمال فروش	سواد ابتدایی	سواد ابتدایی	دست‌فروش	دست‌فرو ش	
۱۴	حامد	ایران	تهران	ششم	باربری	بی سواد	بی سواد	دست‌فروش	خانه‌دار	
۹	عباس	افغانستان	افغانستان	سوم	آدامس فرو ش	سواد ابتدایی	بی سواد	باربری	خانه‌دار	

نام	سن	مادر	مهرال	مقطع	شغل کردی	فرزندان	تحصیل پدر	تحصیل مادر	شغل پدر	شغل مادر
منان	۱۱	افغانستان	تهران	پنجم	آدامس فروش	۶	سواد ابتدایی	بی سواد	بیکار	خانه دار
رضا	۱۲	افغانستان	تهران	دوم	دست فروش	۴	-	بی سواد	قصاب	خانه دار
نادر	۱۵	افغانستان	افغانستان	ششم	کارگر باز یافت	۶	بی سواد	بی سواد	کشاورز	خانه دار
ایلیا	۱۱	افغانستان	تهران	دوم	باربر با چرخ دستی	۵	بی سواد	بی سواد	کارگر مغازه	خانه دار
محمد	۹	افغانستان	تهران	اول	باربر با چرخ دستی	۵	بی سواد	بی سواد	باربری	خانه دار
احمد	۱۴	افغانستان	افغانستان	ششم	شیشه پاک کنی	۶	بی سواد	بی سواد	کشاورز	خانه دار
حسین	۱۲	افغانستان	افغانستان	پنجم	اسپند گردان	۳	بی سواد	بی سواد	بیکار	خانه دار
داود	۱۵	افغانستان	افغانستان	ششم	لباس فروشی	۵	بی سواد	بی سواد	بیکار	خانه دار
شهرزاد	۱۵	ایران	لرستان	ششم	دست فروش در مترو	۷	بی سواد	ابتدایی	بیکار	خانه دار
عطا	۱۳	ایران	کرمانشاه	ششم	دست فروش در مترو	۴	-	-	-	-

۶- یافته‌ها

جدول ۳- ادراک و تجربه و مقولات اصلی و جزئی آن

نوع مقوله	مقوله‌های اصلی	مقوله‌های جزئی
ادراک و تجربه	مهارت‌های خواندن و نوشتن کارساز	لزوم سواد، فایده سواد، مشکلات بی‌سوادی، ضرورت سواد برای کارایی، سواد به‌مثابه ابزار کار
	مهارت‌های محاسباتی کارآمد	تسهیل انجام کار، پیشگیری از اشتباهات محاسباتی، ضرورت روزمره کاری
	مهارت‌های شغلی اثربخش	کارایی متناسب، حل مسائل شغلی، گریز از کار خیابانی، بهبود وضع شغلی

۶-۱- فهم و تجربه کودکان از شرایط خودشان

در بررسی پاسخ‌های همه کودکان، نیاز به تحصیل و ادامه روند آموزشی کنونی به چشم می‌خورد. برخی از این کودکان ادامه تحصیل را تا سطوح اولیه لازم و ضروری می‌دانستند و بقیه کودکان ادامه تحصیل را با هدف تخصص در حوزه‌ای علمی دنبال می‌کنند. حال این نیاز چه با هدف توانمند شدن در سطح اولیه تحصیلی باشد و چه با هدف متخصص شدن و یافتن شغل در آینده و رسیدن به موقعیت بهتر در زندگی، به نظر می‌آید عدم وجود آن در زندگی آن‌ها می‌تواند خللی در دستیابی موفقیت‌آمیز به خواسته‌هایشان باشد. در مجموع، می‌توان نیازهای آنان را در عناوین زیر شناسایی کرد:

۶-۱-۱- مهارت‌های خواندن و نوشتن کارساز

سه نفر از کودکان که در مغازه خیاطی کار می‌کردند، هدف خود از تحصیل را توانمند شدن در خواندن و نوشتن بیان کردند. آن‌ها در نظر داشتند بعد از کسب مهارت‌های خواندن و نوشتن، تمام وقت خود را به کار کردن اختصاص دهند و به همین سطح از تحصیلات قناعت کنند. ضمن اینکه این کودکان در بیان خود به نیاز به فراگیری

مهارت‌های محاسباتی اشاره‌ای نداشتند، هرچند که از این توانایی در هنگام کار خود استفاده می‌کردند.

شاید بتوان گفت این مسئله ناشی از محیط کار بسته آن‌ها است که روابط مالی گسترده‌ای را موجب نمی‌شود و آن‌ها درکی از نیاز به انجام محاسبات عددی در خود نمی‌بینند. به‌عنوان نمونه کودکی ۱۴ ساله که در مغازه خیاطی کار می‌کند، به‌لزوم داشتن حداقل سواد برای پیدا کردن شغل اشاره می‌کند. در واقع به‌نظر می‌آید تحصیلات برای او ابزاری است که او را به هدف نهایی‌اش یعنی داشتن شغل می‌رساند:

«(کسی) درس نخونه مثلاً می‌ره جایی کار پیدا کنه، اولین چیزی که می‌گه، می‌گه سواد داری یا نه. سواد رو باید داشته باشی کار پیدا کنی...» (فرزاد).

کودک ۱۴ ساله دیگری هم در مغازه خیاطی کار می‌کند. او میزان تحصیلات خود را با الگوگیری از برادر خود چنین تعیین می‌کند:

«دانشگاه نه دیگه. تا دهم، نهم، (در حد) خوندن نوشتن. اندازه داداشم دیگه. (الآن) خوندن رو بلدم ولی نوشتن رو زیاد نه» (علیرضا).

بعضی از کودکان دیگر در بیانات خود اشاره می‌کردند که ترجیح می‌دهند تا قبل از ورود به مقطع متوسطه دوم ترک تحصیل کنند و همین میزان از داشتن تحصیلات را لازم و کافی می‌دانند. به‌عنوان نمونه کودک ۱۵ ساله‌ای که مشغول تحصیل در کلاس پنجم است و غالب صحبت‌هایش در مورد فضا و نوع کار کردنش است، به تصمیمش مبنی بر ترک تحصیل به‌زودی اشاره می‌کند:

«... درسم رو بخونم به یه جایی برسم. سرکارم هم برم پیام... نمی‌خوام به یه جای بالایی برسم. چون سنم بزرگه، نمی‌تونم اینا. فکر کنم تا یکی دو سال دیگه بیشتر درس نخونم» (مسعود).

بنابراین این‌گونه برداشت می‌شود که برخی از کودکان این گروه تمایلی به ادامه تحصیل تا مقاطع بالای تحصیلی ندارند و یا حتی ممکن است دورنما و تصویری از آن نداشته باشند. این مسئله می‌تواند ناشی از این باشد که این نوع از آموزش نتوانسته در

کودکان برای داشتن تحصیلات بالا ایجاد انگیزه کند و یا اینکه موضوع کسب درآمد برای این گروه از کودکان مسئله مهم‌تری نسبت به ادامه تحصیل است.

۲-۱-۶- مهارت‌های محاسباتی کارآمد

از آن‌جا که کودکان مورد مصاحبه در موقعیت‌های شغلی خود در ارتباط مداوم با محاسبات مقادیر پول هستند، به نظر می‌آید که در این زمینه نیاز به آموزش دارند تا بتوانند به‌طور صحیحی به شغل خود پردازند و دچار مشکل نشوند. طبق اطلاعات به‌دست‌آمده از کودکان، آن‌ها اشاره مستقیمی به این نیاز نداشتند هرچند کاربرد این توانایی را در زندگی و کار خود متوجه بودند. به‌عنوان نمونه دختری ۱۴ ساله که در محیط مترو به دست‌فروشی می‌پردازد، بیان می‌کند که در سن ۸ سالگی که به‌تازگی شروع به کار کرده و با مشکل محاسبات مقادیر پول حین خرید و فروش مواجه بوده است:

«... یه بار اشتباه کرده بودم، یه خانمی ده تومنی داده بود، من به جای اینکه نه

تومن پس بدم، هم نه تومن بهش دادم، هم ده تومنی رو دادم...» (تمنا).

باوجود اینکه او اعتقاد دارد نیازی به محاسبات ریاضی برای کار ندارد، اما اشاره می‌کند که مسئله شناخت مقادیر پول را از آموزش‌های مادر خود در کودکی فراگرفته است. از نظر او چنین مسئله‌ای نیاز به مهارت خاصی ندارد، اما همین هم نشان‌دهنده نیاز او به فراگیری مهارت‌های محاسبات ریاضی است:

«... مامانم می‌گفت هر روز. یه بار اشتباه کرده بودم... مامانم گفت اشکال

نداره حواست رو جمع کن. از اون موقع یادم مونده» (تمنا).

به‌عنوان نمونه‌ای دیگر کودکی ۱۲ ساله به لزوم انجام محاسبات هنگام کار

گل‌فروشی اشاره می‌کند:

«... مثلاً می‌گم پولام چقدره، گل‌هام چقدره...» (نازنین).

کودک دیگری در مورد توانایی‌های محاسباتی و غیر محاسباتی خود اضافه می‌کند:

«آگه درس نخونده بودم بلد بودم چطوری بفروشم؟ بلدم پنج تومن رو، هزار

تومن کم کنم؟... حتی حرف زدنو هم از درس خوندن یاد گرفتم» (حامد).

۳-۱-۶- مهارت‌های شغلی اثربخش

موضوع مهم و پرتکراری که از بررسی بیانات کودکان برمی‌آید مربوط به وضعیت شغلی آن‌ها است. مسئله‌ای که آن‌ها را از دیگر کودکان جدا کرده و آن‌ها را وارد مسائل جدی‌تری می‌کند. با دقت در نظرات کودکان این گروه این گونه به دست آمد که سه نفر از آن‌ها به میل خود و با هدف کسب مهارت‌های شغلی و یا کمک به وضعیت مالی خانواده وارد بازار کار شده بودند و بقیه به اجبار خانواده و یا به دلیل نیاز مالی و شرایط نابسامان خانواده. در هر حال مسئله مهمی که این کودکان با آن مواجه هستند لزوم فراگیری مهارت‌های شغلی با توجه به شرایط زندگی آن‌هاست.

پنج نفر از این کودکان به تصمیم خود برای فراگیری مهارت‌های شغلی اشاره داشتند. به عنوان نمونه پسر ۱۱ ساله‌ای که به اصرار والدین و برای کمک به امرارمعاش خانواده مشغول به دست‌فروشی بود، باین حال ترجیح می‌دهد برای ادامه، کار خود را انتخاب کند:

«با دامادمون می‌خوام برم مکانیکی...» (انصار).

«من خودم دنبال یه مهارتم. یا مثلاً کامپیوتر یاد بگیرم، یا تعمیر گوشی،

تعمیرات یاد بگیرم، در آینده بتونم یه مغازه باز کنم حداقل. فروشندگی بلد باشی،

مکانیکی بلد باشی. یه کاری بکنی...» (عطا).

نمونه دیگر دختری ۱۳ ساله است که با میل و رغبت، والدین خود را در کار کردن و دست‌فروشی در چهارراه‌ها همراهی می‌کرد، باین حال ترجیح می‌دهد با یادگیری اصول شغل موردعلاقه خود، به آن بپردازد:

«...اگر آرایشگری بلد باشم، یه مغازه واسه خودم باز می‌کنم. کار

می‌کنم» (الهام).

۲-۶- شرایط علی

شرایط علی رویدادهایی است که موقعیت‌ها، مباحث و مسائل مرتبط با پدیده محوری را خلق و تا حدودی تشریح می‌کنند. در واقع، منظور از شرایط علی، رویدادها و اتفاقاتی اجتماعی، فرهنگی و محیطی است که بر این پدیده تأثیر می‌گذارند.

جدول ۴- شرایط علی و مقولات اصلی و جزئی و مشارکت‌کننده‌های مربوط به آن

مشارکت‌کننده	گزاره	مقوله جزئی	مقوله اصلی
انصار احمد	«مامانم و بابام ... می‌گن از الان برو کار کن که بزرگ بشی باهوش بشی توی کار کردن...» «ولی خب نمی‌دارن که ما اینکارا رو بکنیم. مثلاً من به داداشم میگم یه مغازه پیدا کن که من برم تو این مغازه یه کاری یاد بگیرم، در آینده به درد بخوره. می‌گه نمی‌خواد همین کار (شیشه پاک کنی) رو بکن. می‌گه برو کار کن که من بفرستم افغانستان برای مامان و بابا».	بیکاری پدر، وضع مالی ناموجه، شرایط اقتصادی، فشار اطرافیان، نبود پدر و مادر	ضرورت کار
مسعود	«... درسم رو بخونم به یه جایی برسم. سرکارم هم برم پیام... نمی‌خوام به یه جای بالایی برسم. چون سنم بزرگه نمی‌تونم اینا».	سن بالاتر از مقطع، شرایط سنی	عدم تناسب سنی برای تحصیل
فرزاد نادر	«... خب دعوا پیش میاد دیگه. نمی‌شه که. می‌زنیش دیگه، ولی نه اون طوری که بزخم یارو رو ناکار کنم و اینا...» «... خیلی استرس دارم، خیلی عصبانی میشم. آخه بعضیا حرفایی می‌زنن خیلی بهت برمی‌خوره. مثلاً می‌گن تو بدبختی و اوملدی اینجا کاسبی کنی، دستفروشی کنی، چکار می‌کنی اینجا. منم عصبانی میشم، می‌زنم، چکار کنم دیگه. کتک می‌زنم، آبرومه... یا کتک می‌زنم یا کتک می‌خورم دیگه بیشتر از این نیس».	دعوا با دوستان و آشنایان، عدم مدارای فردی	روحیه پرخاشجویانه

نازنین	«تو پارک یکی از دوستای ما کار می کرد، به آقای بردش، دزدیدش. الان نمی دونیم کجاس، مامان باباش دو سه روز دنبالش گشتن همونجا، نبود...». «داری می ری یهو پلیس جلوت رو می گیره می گه این چیه. تو هم باز می کنی می بینه مواد مخدره. اون پاروئه که گردن نمی گیره، تو رو می بره زندان».	دعوا در محل، محله نامساعد، شرایط زندگی سخت، اوضاع بد محلی	محیط بزهکارانه
فرزاد	«... این معتادای (... رو دیدی؟ باید نباشن، باید بندازنشون زندان، مملکت تمیز بشه. من الان جرات ندارم برم (... یه لباس بخرم، به خاطر این معتادا، می ترسم خفتم کنن...».		
شهرز			
عباس	دوست دارم دندان پزشکی شوم. دوست دارم درس بخوانم و بروم دانشگاه. می خواهم تا آخر تحصیلاتم را ادامه بدهم و به یه جایی برسم.	رفتن تا آخر، رسیدن به دانشگاه، دستیابی به شغلی از طریق تحصیل	میل به تحصیلات بالا
مَنان			

۳-۶- شرایط زمینه‌ای

از بررسی بیانات کودکان، مواردی برداشت شد که به نظر می آید توجه به آن برای ادامه تحصیل کودکان کار با شرایط ویژه زندگی و شغلی، مهم و لازم هستند و نقش تسهیلگر برای آموزش کودکان را دارند. در واقع تأمین این موارد، انگیزه‌ای برای ادامه روند آموزشی این کودکان است. این نیازها که اشاره به شرایط اولیه زندگی همه کودکان دارند، تحت سه عنوان نیاز به تعامل با همالان، نیاز به بازی و سرگرمی و نیاز به شیوه‌های نوین آموزشی شناسایی شدند:

در این مورد، مقوله اصلی اول نیاز به تعامل با همالان است که یکی از مهم‌ترین ابعاد رشد اجتماعی و روانی کودکان و نوجوانان است. همسالان در مدرسه و محیط‌های آموزشی نقش کلیدی در شکل‌گیری هویت، یادگیری مهارت‌های اجتماعی و افزایش انگیزه دارند. مشارکت در فعالیت‌های گروهی، همکاری در حل مسائل درسی و حتی بازی‌های مشترک باعث می‌شود افراد احساس تعلق، اعتماد به نفس و امنیت بیشتری پیدا

کنند. تعامل با دوستان همچنین فرصتی برای تبادل تجربه‌ها و یادگیری غیررسمی ایجاد می‌کند. در واقع، نبود چنین ارتباطاتی می‌تواند منجر به احساس تنهایی، کاهش انگیزه تحصیلی و افت کیفیت یادگیری شود.

«برام فرقی نمی‌کنه کجا درس بخونم، فقط درس بخونم. ولی بیشتر مدرسه (رو دوس دارم). بیشتر به خاطر رفیقام. هم بیایم یه چیزی یاد بگیریم، هم آگه سؤالی داشتیم، به هم کمک کنیم. تو خونه نظر من آینه که درس رو زیاد یاد نمی‌گیریم... مثلاً توی ریاضی، علوم، زنگ هنر باهم کاردستی درست می‌کنیم، چهارنفره با دوستان» (مسعود).

نیاز به بازی و سرگرمی دومین مقوله اصلی مربوط به شرایط زمینه‌ای و بخشی جدایی‌ناپذیر از رشد شناختی، عاطفی و اجتماعی کودکان و نوجوانان است. بازی نه تنها وسیله‌ای برای تخلیه هیجان‌ها و انرژی است، بلکه بستری برای یادگیری مهارت‌های زندگی مانند همکاری، رقابت سالم، حل مسئله و خلاقیت فراهم می‌آورد. سرگرمی‌های متنوع، چه در مدرسه و چه در محیط‌های غیررسمی، به تقویت تمرکز و انگیزه برای یادگیری کمک می‌کنند. علاوه بر آن، بازی فرصتی برای تجربه شادی، کاهش استرس و ایجاد روابط دوستانه است. در واقع، نبود بازی و سرگرمی متناسب با سن می‌تواند منجر به دلزدگی، اضطراب و کاهش نشاط در فرایند یادگیری شود.

«زنگ بازی کده بازی می‌کنیم. زنگ زیست کده هم خوبه. می‌فهمی چرا اینا رو دوس دارم؟ چون به آدم خوش می‌گذره، وقت آدم خوبه» (انصار).
«... یه بار (با مدرسه) رفته بودیم برج میلاد. اونجا خیلی حال داد...» (فرزاد).

شیوه‌های نوین آموزشی حاصل تغییرات سریع علمی، فناوری و اجتماعی در دنیای امروز است. روش‌های سنتی، که بیشتر بر حفظیات و یک‌سویه بودن آموزش تکیه دارند، دیگر پاسخگوی نیازهای نسل جدید نیستند. استفاده از رویکردهای نوین مانند آموزش مبتنی بر بازی، فناوری‌های دیجیتال، یادگیری تعاملی و پروژه‌محور باعث افزایش انگیزه، خلاقیت و مشارکت فعال دانش‌آموزان می‌شود. این شیوه‌ها امکان یادگیری عمیق‌تر و

کاربردی تر را فراهم کرده و ارتباط مستقیم میان دانش نظری و زندگی واقعی ایجاد می کنند. در نتیجه، یادگیری جذاب تر، ماندگارتر و متناسب با توانمندی ها و علایق فراگیران خواهد بود.

«با لیلی مثلاً درس کار می کنیم، مثلاً محبت، مرتب، تمیز. این چیزا رو روی لیلی می کشیم باهاش بازی می کنیم. بیش تر [برای اینکه] درسمون خوب تر شه. خانم (... لیلی می گفت، هر بازی می کردیم، می گفت این درسیه...» (نازنین).
 «...تازه خانممون واسمون لپتاپ خریده، بعضی درسا رو بهمون توضیح می ده...» (انصار).

جدول ۵- شرایط زمینه‌ای و مقولات اصلی و جزئی مربوط به آن

نوع مقوله	مقوله اصلی	مقوله‌های جزئی
شرایط زمینه‌ای	نیاز به تعامل با همالان	داشتن دوستان، دوستی با دیگران
	نیاز به بازی و سرگرمی	بازی در مدرسه، بازی در محله، بازی در محل کار
	نیاز به شیوه‌های آموزشی نوین	آموزش در مدرسه، آموزش‌های جدید، یادگیری نوین، لذت از آموزش

بنابراین از بررسی این قسمت چنین برمی آید که مواردی که مدرسه ویژه کودکان کار برای آن‌ها در نظر گرفته، با توجه به شرایط اجتماعی کودکان کار و با هدف ایجاد انگیزه در آن‌ها برای بهره‌مندی از آموزش‌ها بوده است. همچنین، می توان برداشت کرد که تأکید بیشتر آموزش‌های این مدرسه بر بعد تحصیلی، بعد روانی و اجتماعی و بعد تفریحی بوده است و آموزش‌های حرفه‌ای و شغلی که یکی از نیازهای اساسی کودکان کار است، در مقطع ابتدایی چندان مورد توجه ویژه قرار نگرفته است.

۴-۶- شرایط مداخله‌گر

در گفتگوهای کودکان، مواردی برداشت شد که به نظر می آید برای تداوم تحصیل

کودکان کار ضرورت دارند و بدون آنها امکان ادامه تحصیل ممکن نیست. این الزامات تحت پنج عنوان لزوم حجم کم تکالیف درسی، لزوم دسترسی آسان به محل تحصیل، لزوم هماهنگی سن و مقطع تحصیلی، لزوم عدم تضاد درس و مدرسه با کار کودک و لزوم دریافت امکانات آموزشی و غیر آموزشی شناسایی شدند.

جدول ۶- شرایط مداخله‌گر و مقولات اصلی و جزئی و مشارکت‌کننده‌های مربوط به آن

مشارکت‌کننده	گزاره	مقوله‌های جزئی	مقوله اصلی
مسعود علیرضا	«...اینجا راحت ترم. چون میرم سرکار اینا، اینجا مشق نمی‌دن. خودمون گفتیم مشق ندن... من نمی‌نویسم چون وقت نمی‌کنم...» «الآن نمی‌تونم درس بخونم. کلاً بعد از کارم می‌رم بازی می‌کنم. (مشق‌ها رو) همین‌جا انجام می‌دم بعد می‌رم».	سختی تکالیف، تکالیف زیاد، وقت‌گیری تکالیف، انجام تکالیف در مدرسه	تکالیف درسی با حجم کم
الهام نازنین	«... داداشم می‌رن مدرسه دولتی... ولی اونجا سخته. اینجا بهتره. جای خونه مون به اینجا نزدیک‌تره. اونا پسرن هر جا بخوان، می‌رن». «ما خونه مون اینجا نیس، لب خط میری بالاتر. از اونجا میام تا اینجا. بعضی وقتا با اتوبوس میام، خیلی خسته می‌شم...».	دوری مدرسه از خانه، وقت‌گیری رسیدن به مدرسه	دسترسی‌پذیری آموزشی
مسعود	فک کنم یکی دو سال دیگه بیشتر درس نخونم. الآن سنم پونزدهه، کلاس پنجم. الآن رفیقم هست، یه جای دیگه درس می‌خونه اونم شونزدهه، نهمه. سه سال اختلاف».	بزرگ‌تر بودن از هم‌کلاسی‌ها، اختلاف سنی با دیگران	شکاف سن و مقطع تحصیلی
فرزاد علیرضا	«...خانمم هم اصلاً درسم (مشق) نمی‌ده می‌بینه کار می‌کنم. فقط به خانمم گفتم کار می‌کنم». «... مثلاً چند روز پیش، یه ماه پیش می‌گفتن بیا بید میز درست کنید. من نرفتم دیگه، می‌رفتم سرکار...».	عدم امکان رها کردن کار، اولویت کار، جدی بودن کار کودک، انتخاب ثانوی درس	اولویت‌یابی کار به درس

تمنا	«اینجا (کتاب) می‌دن که ببریم خونه، ولی دولتی باید تهیه کنیم. دفتر و مداد آگه خونه داشتیم میاریم اگر نه می‌تونیم به معلم بگیم، معلم از خانم (...). اینا می‌گیره».	فزونی نیازهای کودکان، عدم دسترسی به امکانات درسی، نداشتن امکانات جانبی، نداشتن تغذیه	دسترسی به امکانات متنوع
الهام	«هر روز اولش صبحونه می‌دن، میان وعده هم می‌دن، ناهار هم می‌دن بعد می‌ریم خونه...».		

۵-۶- راهبردهای تأمین نیازهای آموزشی

در این قسمت بررسی می‌شود که کودکان با در نظر گرفتن آموزش‌های دریافتی از مدرسه، در مواجهه با انواع نیازهای آموزشی خود چگونه عمل می‌کنند و چه راهکارهایی را برای خود برمی‌گزینند. به نظر می‌رسد کودکان مشارکت‌کننده از چهار دسته از راهکارهای فردی، خانوادگی، حرفه‌ای و عمومی برای حل مسائل خود و دستیابی به پیامدهای مطلوب بهره می‌برند که در زیر پس از اشاره به مقولات اصلی و جزئی، به آن‌ها اشاره خواهد شد.

جدول ۷- راهبردهای تأمین نیازهای آموزشی و مقولات اصلی و جزئی آن

مقوله‌های جزئی	مقوله‌های اصلی	نوع مقوله
ادامه تحصیل، حضور بیشتر در مدرسه، تعامل با دوستان، کمک به نیازمندان، درس خواندن زیاد	راهبردهای فردی	راهبردها
کمک پدر، رفتار تحت نظر خانواده، یادگیری از خانواده، کمک خانواده، استفاده از مهارت‌های پدر و مادر، کمک مکمل خانواده	راهبردهای خانوادگی	
یادگیری حرفه‌ای، تبلیغ حرفه‌ای، تمرین کار حرفه‌ای، حرفه‌ای‌گری، تغییر حرفه در صورت ضرورت	راهبردهای حرفه‌ای	
تغییر مدرسه، انتخاب مدرسه دیگر، استفاده از سرویس	راهبردهای عمومی	

۱-۵-۶- راهبردهای فردی

• تلاش و تجربه شخصی

لزوم تلاش خود کودکان برای فراگرفتن مهارت‌های موردعلاقه و بدون نیاز به آموزش‌های ویژه، یکی از راهبردهایی است که برخی از کودکان به آن اشاره کرده‌اند. می‌توان این‌گونه برداشت کرد که این کودکان در مواجهه با نیاز خود به مهارت‌های موردنظر، خود به کسب این مهارت‌ها از طرق مختلف اقدام می‌کنند و این امر شاید به این دلیل باشد که مدرسه، آموزش‌های شغلی پیوسته و ضروری برای این کودکان در نظر نگرفته است.

ادامه تحصیل نیز فرایندی است که کودکان را امیدوار به دستیابی به شغل موردنظرشان می‌کند. بنابراین بعضی از آن‌ها ترجیح می‌دهند از این طریق به نیاز خود پاسخ گویند. به‌عنوان نمونه دختری ۱۴ ساله که به تحصیل علاقه زیادی دارد، موفقیت آینده شغلی خود را در گروهی ادامه تحصیل و تلاش فراوان می‌داند:

«دلم می‌خواد درسامو بخونم، یه معلمی، یه شغل خوبی داشته باشم. یا معلم یا دکتر. ولی دکتر خیلی باید زیادتر درس بخونیم... من دانشگاه هم می‌خونم تا یه کاری پیدا کنم. وقتی هم وضعم خوب شد به نیازمندا کمک می‌کنم. این آرزوی منه» (تمنا).

• حضور بیشتر در محیط مدرسه

در ابتدا باید گفت که کودکان در پاسخ به نیاز خود مبنی بر حضور در محیط آموزشی و حضور در شبکه دوستان، ترجیح می‌دهند به تحصیل در محیط مدرسه ادامه دهند. ضمن اینکه با بهره‌گیری از ساعات بازی و تفریح که از جانب این مدرسه برای آن‌ها فراهم می‌شود، به نیاز خود برای داشتن تفریحات نیز پاسخ می‌دهند. همین کودک از همراهی با دوستان در محیط مدرسه ابراز رضایت می‌کند:

«... دل آدم می‌گیره (تو خونه). تک و تنهایی اینجوری. اینجا باشیم، دوستای خوبی داریم...» (تمنا).

«...خونه حال نمی‌ده. تو مدرسه با بچه‌ها هستیم ولی تو خونه نه...» (تمنا).

نمونه دیگر پسر ۱۱ ساله‌ای است که ترجیح می‌دهد در محیط مدرسه باشد:

«... همین جا (مدرسه) خوبه. اگر بمونم خونه، بعضیا (پسر عمه‌هام) می‌گن این

چقد تنبله» (انصار).

از طرفی راهبردی که این کودکان در پیش گرفته‌اند تا با توجه به شرایط ویژه زندگی و شغلی خود، از شرایط آموزشی مناسبی نیز برخوردار باشند، ادامه تحصیل در مدرسه ویژه کودکان کار است؛ چراکه در این مدرسه تلاش شده متفاوت از سازوکارهای مرسوم در مدارس تحت آموزش رسمی عمل شود. طبق گفته‌های این کودکان با توجه به نیاز آن‌ها به حجم کم تکالیف درسی (به دلیل کمبود زمان و کار کردن) و تأمین این نیاز از جانب مدرسه ویژه کودکان کار، آن‌ها تحصیل در همین مدرسه را ترجیح می‌دهند. چراکه می‌توانند زمان‌بندی مناسبی برای انجام تحصیل، شغل و حتی تفریح خود داشته باشند.

بنابراین چنین برمی‌آید که این مدرسه در این بعد آموزشی به صورت مثبت عمل کرده است. همچنین از آنجا که ساعات آموزشی در این مدرسه به صورت نیم روز (صبح تا ظهر) در نظر گرفته شده است، کودکان بعد از اتمام ساعات آموزشی به محل کار می‌روند.

● استفاده از آموزش کلاس‌های آزاد

یکی دیگر از کودکان اشاره می‌کند که در پاسخ به علاقه خود به فراگیری قرآن، از کلاس‌های آزاد بهره می‌گیرد. این گونه برداشت می‌شود که آموزش‌های مدرسه و خانواده برای کودک کافی نبوده است و او به دنبال جایگزین دیگری بوده است:

«... کلاس قرآن هم می‌رم، توی یه خونه‌س، نزدیک مونه» (الهام).

دو نفر از کودکان علاوه بر آموزش و تمرینات ورزشی که در مدرسه دریافت می‌کردند، برای پرداختن بیشتر به مهارت‌های ورزشی مورد علاقه خود، اقدام به بهره‌گیری از آموزش‌های کلاس‌های آزاد کرده بودند؛ البته هر دو مورد به دلیل هزینه‌های بالای

این گونه کلاس‌ها مجبور شده بودند آموزش‌ها را ناتمام رها کنند. کودکی ۱۴ ساله به این مورد اشاره می‌کند:

«می‌رفتم باشگاه، (رشته ورزشی) امام ای، همین دعوا آزاد، دستکش می پوشن. سه ماه رفتم، سیزده سال اینا بودم... مسابقات می‌خواستم برم ولی نرفتم، پول نداشتم» (علیرضا).

«دوست داشتم بکس کار بشم. برای این کار باید خیلی درس بخونم و کار بکنم» (لیلیا).

۲-۵-۶- راهبردهای خانوادگی

علی‌رغم انواع راهبردهایی که کودکان برای تأمین نیاز به تحصیل برای خود در نظر داشتند، باید گفت کمک و همراهی خانواده خصوصاً با توجه به اجبار خانواده‌ها برای کار کودکان، برای آنان ضروری است. بنابراین، آنان سعی در ایجاد همراهی و استفاده از یاری خانواده نیز برآمده‌اند:

• استفاده از کمک خانواده

از بررسی اطلاعات این گونه به نظر می‌آید که در بحث خود مراقبتی، خانواده‌ها آموزش‌های زیادی به کودکان داده‌اند. این مورد به‌ویژه در کودکانی که در فضای عمومی خیابان دست‌فروشی می‌کنند، و در قالب مراقبت از خود در برابر افراد غریبه و پیشنهادهای مشکوک و اعتماد نکردن به دیگران، در گفته‌های کودکان بسیار به چشم می‌خورد. به‌عنوان نمونه الهام ۱۳ ساله که به میل خود و علی‌رغم میل باطنی والدین، به همراه آن‌ها در خیابان دست‌فروشی می‌کند، اشاره می‌کند که اگر حین کار، در موقعیت مشکوک با احتمال خطر قرار بگیرد، برای آنکه از خود مراقبت کند به والدین خود پناه می‌برد:

۱- هنرهای رزمی ترکیبی یا امام ای یک ورزش رزمی کامل است که مبارزان می‌توانند از انواع تکنیک‌ها استفاده کنند.

«... بابام بره جلو، می‌رم جلو. بره عقب، می‌رم عقب. بدون اجازه بابام هیچ کاری نمی‌کنم... شاید منو بلزدن» (الهام).

نمونه دیگر دختری ۱۲ ساله است که علی‌رغم میل خود و به اجبار خانواده و همراه با آن‌ها در پارک دست‌فروشی می‌کند. او از به‌وجود آمدن موقعیت‌های خطر در هنگام کار و توصیه پدرش برای مراقبت از خود در چنین موقعیت‌هایی می‌گوید:

«... سرکار بودم، آقائه گفت چقدر کار کردی؟ گفتم ده تومن. بعد هر جایی که می‌رفتم، می‌اومد دنبالم. من فرار کردم رفتم پیش بابام. دو ساعت وایسادم تا اون بره. بعد رفتم سرکار... بابام گفته زیاد به آقایون نگو... بهشون بگو، خریدن، نخريدن برو، اشکال نداره کار نکردی...» (نازنین).

کودک پسر ۱۱ ساله هم که به همراه پدرش برای دستفروشی در خیابان می‌رود، می‌گوید:

«... کاسبی یاد گرفتم. یاد گرفتم چطوری کار کنم. اولش بابام بهم یاد داد. مثلاً گفت به مردم بگو دونه‌ای دو و پونصد...» (انصار).

همچنین کودک ۱۳ ساله دیگری در مورد آمدن به مدرسه می‌گوید:

بابام میگه من خودم تو رو می‌برم، آگه راهمون دور باشه...» (الهام).

• استفاده از آموزش‌های خانواده

خانواده منبع مهم دیگری است که کودکان با بهره‌گیری از راهنمایی‌های مورد نیاز از آن‌ها، مهارت‌های لازم را فرا می‌گیرند. برخی از کودکان بیان کردند که برای پاسخگویی به مشکلات درسی خود، از خانواده، والدین و یا خواهر و برادر خود کمک می‌گیرند و این مسئله به امکان ادامه تحصیل آن‌ها کمک می‌کند به‌عنوان نمونه همین دختر بچه می‌گوید:

«... مادر پدرم بهم یاد می‌دن. مادر پدرم سواد دارن. چیزی که بلد نیستم، برام می‌خونن» (الهام).

[هر چیزی] اینجا یاد نمی‌دن، از مامانم اینا یاد می‌گیرم» (تمنا).

۳-۵-۶- راهبردهای حرفه‌ای

منظور از راهبردهای حرفه‌ای، آن دسته از راهکارهایی است که کودکان برای حل مسائل کاری خود به کار می‌گیرند. از آنجا که کار این کودکان برای بخش عمده آنان ضروری و اساسی است، این راهبردها از اهمیت زیادی برخوردار است. این راهبردها در دو دسته مورد نظر بوده است:

• کسب مهارت در حرفه فعلی

یکی از راهبردهایی که غالب کودکان برای فراگیری مهارت‌های شغلی در پیش گرفته‌اند و یا در نظر دارند که با توسل به آن به خواسته شغلی خود برسند، بیشتر به صورت حضور در محیط کار، ارتباط مستقیم داشتن با آن و فراگیری اصول کار زیر نظر صاحب کار است. این حضور در محیط کار و تجربه‌های به دست آمده از آن، به کودکان مهارت‌هایی را می‌آموزد که برای ادامه دادن موفقیت‌آمیز آن شغل لازم هستند.

به عنوان نمونه پسر بچه‌ای ۱۵ ساله که به میل خود چند سال است در مغازه خیاطی کار می‌کند، اعتقاد دارد که به مرور زمان و گام به گام اصول خیاطی را یاد گرفته است و در نظر دارد که این شغل را با هدف فراگرفتن همه فنون آن ادامه دهد:

«میان‌دوز کاره اول که او مد گفت دم پا بزن، زدم. بعد دیگه کار نبود، گفت:

سرآستین بزن، اونم زدم. بعد سرآستین هم، دم پای شلوار اینا...» (مسعود).

دختر بچه دیگری به مدت شش سال است که در محیط مترو دست‌فروشی می‌کند و از شرایط کاری خود راضی است. او در اظهارات خود بیان می‌کند که بخشی از روش کار خود را از محیط کار و با الگوگیری از افراد شاغل در این کار فرا گرفته است:

«...کوچیک بودم می‌گفتم خانم بخرید و اینا. ولی الان که بزرگ شدم، تبلیغ

می‌کنم مثل زن‌های دیگه. می‌گم خانم شما چیزی می‌خواهین؟ دستمال؟

آدامس؟...» (تمنا).

• کسب مهارت در حرفه جدید

نازنین ۱۲ ساله که به همراه پدر و مادر و به اجبار آن‌ها در پارک دست‌فروشی

می‌کند، بیان می‌کند که از شغل کنونی خود ناراضی است و اگر قرار به انتخاب باشد ترجیح می‌دهد کاری را انجام دهد که به آن علاقه دارد و در حال حاضر نیز با تمرین‌های خود در منزل، سعی در مهارت پیدا کردن در آن دارد:

«... من آرایشگری خیلی بلدم. می‌شینم تو خونه، تمرین می‌کنم. یه سری هست، سر عروسکه، بزرگه، مو داره. بعد می‌تونیم با اون هر طوری موهاشو درست کنیم، هر مدلی... بعضی وقتا برای مامانم یا می‌بافم یا آرایشش می‌کنم تو خونه. اولاً که بعضی وقتا می‌رفتم، بعضی وقتا نمی‌رفتم، اولاً خیلی خوب بود. الآن دیگه نیس...» (نازنین).

همچنین، کودک دیگری علاقه دارد علاوه بر کسب تمام فنون شغل فعلی خود، تغییر شغل دهد یا در محل‌های دیگر به کار ادامه بدهد. به نظر می‌آید او با کسب این مهارت به قدرت انتخاب بیشتری دست پیدا می‌کند:

«... [می‌خوام] در آینده یه کاره‌ای بشم، یه چیزی هم یاد بگیرم. تا آخر که نمی‌شه بیکار بمونم... [باید] چرخ کاری یاد بگیرم، بعد نشد اینجا، جای دیگه» (مسعود).

۴-۵-۶- راهبردهای عمومی

منظور از راهبردهای عمومی، راه کارهای کلی است که کودکان برای بهره‌مندی از آموزش بهتر و بهبود شرایط خود برمی‌گزینند. آنان بدین ترتیب سعی می‌کنند وضعیت بهتری را برای خود رقم بزنند.

• انتخاب مدرسه بر اساس نزدیکی به محل زندگی

از اظهارات بعضی از کودکان می‌توان برداشت کرد که مسافت زیاد بین محل تحصیل و محل زندگی برای آن‌ها مهم است و در مواردی از جمله لزوم کار برای کودکان، این مسئله می‌تواند آن‌ها را به کناره‌گیری از آموزش و تحصیل بکشانند. برخی از آنان بیان داشتند که ترجیح می‌دهند در مدرسه‌ای نزدیک به محل زندگی خود تحصیل

کنند و بدین لحاظ مدرسه‌ای را برمی‌گزینند که به خانه آنها نزدیک باشد. به‌عنوان نمونه دختر ۱۳ ساله دیگری می‌گوید:

«آگه یه جای دیگه هم خونه باشه، دور باشه نمیام. می‌رم مدرسه دیگه» (الهام).

• استفاده از سرویس رفت‌وبرگشت به مدرسه

نازنین بیان می‌کند که به دلیل دوری محل زندگی و مدرسه‌اش احساس خستگی می‌کند و علی‌رغم علاقه به تحصیل، این شرایط سخت می‌تواند او را به ترک تحصیل سوق دهد. راه‌کاری وی استفاده از سرویس رفت‌وبرگشت مدرسه به‌عنوان یکی از امکانات موجود در مدرسه ویژه کودکان کار است:

«دوس داشتم (مدرسه) خیلی نزدیک باشه. من می‌گفتم مدرسه نمی‌رم. مامانم گفت عیبی نداره، یه کاریش می‌کنم برات. من خواستم به مدرسه بگم ولی نگفتم. به خانم بگم یه آقای رو می‌فرستن دنبال آدم، با یه ماشین. از اونجا میاد، دوباره برمی‌گردونه، خونه می‌بره. دوباره برمی‌گردونه. برای اونا که خونه شون خیلی دوره...» (نازنین).

۶-۶- پیامدهای تأمین نیازهای آموزشی

در این قسمت سعی بر شناخت پیامدهای آموزش‌هایی بوده که در حوزه‌های مختلف به کودکان ارائه شده، و اینکه چه تغییرات و نتایجی در آنها، از لحاظ تحصیلی، اجتماعی، سرگرمی و احیاناً شغلی ایجاد کرده است و آیا اصلاً نتیجه‌ای به دنبال داشته است یا خیر؟ از بررسی اظهارات کودکان چنین برمی‌آید که شرایط آنان در مدرسه دارای پیامدهای آموزشی، اجتماعی، کاری و بهبود مهارت‌های زندگی بوده است. ابتدا مقولات اصلی و جزئی را مورد توجه قرار خواهیم داد و سپس به صورت تفصیلی به موارد خواهیم پرداخت.

جدول ۸- پیامدها و مقولات اصلی و جزئی آن

نوع مقوله	مقوله‌های اصلی	مقوله‌های جزئی
پیامدها	پیامدهای آموزشی	استفاده روزمره از سواد، امکان شمارش، یادگیری تاریخ، یادگیری انجام معاملات، ورزش کردن، ورزش حرفه‌ای، ورزش زورخانه‌ای، هیجان ورزش، انجام مسابقات
	بهبود مهارت‌های زندگی	به چون هم نيفتادن، دعوا نكردن، عدم تشويق دعوا، جدا كردن طرفين دعوا، كار خلاف نكردن، تميز خوب و بد، كمك آگاهانه، پيشگيري از حاشيه، جلوگیری از تضییع اموال عمومی
	پیامدهای اجتماعی	احساس مثبت، خاطرات خوب، ارتباط مؤدبانه، مشتری مداری، گوش کردن حرف معلم، یادگیری از معلم، میل به پیشرفت، تمایل به اتمام تحصیلات
	پیامدهای کاری	امکان شغل‌یابی، دستیابی حرفه‌ای، امکان ارتقای شغلی، دستیابی به شغل بهتر، ترجیح درس به کار، مهارت‌های حرفه‌ای، یادگیری حرفه جدید

۱-۶-۶- پیامدهای آموزشی

یکی از اصلی‌ترین نتایجی که از تحصیل کودکان حاصل شده است توانایی کودکان در خواندن و نوشتن و انجام محاسبات ریاضی است. همه کودکان اشاره می‌کردند که این توانایی‌ها در زندگی و در موقعیت شغلی برای آن‌ها کاربرد دارد.

• توانایی خواندن و نوشتن و کسب سواد ابتدایی

«درس خواندن کلاً خوبه. سواد یاد می‌گیری. آدرس کوچه رو نمی‌دونی، خوبه، شماره تلفن می‌خوای بگیری، می‌ری مغازه، بقیه پولت رو می‌خوای بگیری ببینی چقد» (الهام).

«درس خواندن خوبه. سواد داشته باشه می‌تونه بخونه یه چیزی رو. اینی که درس نخونده فقط می‌تونه حساب کنه ولی نمی‌تونه چیزی بخونه. بعضیا که اصلاً هیچی نرفتن مدرسه، از بزرگترا یاد می‌گیرن، حساب کتاب یاد می‌گیرن...» (حامد).

• توانایی انجام محاسبات ریاضی

«... مثلاً تاریخ‌ها، شماره‌ها. مثلاً می‌گم پوлам چقده، گل‌هام چقده. اینا رو از ریاضی یاد گرفتم. دوتا دوتا می‌شمارم، دو، چهار، شیش، زودتر شمارش کم بشه» (نازنین).

در این بین یکی از دختر بچه‌ها که شش سال است در محیط مترو دست‌فروشی می‌کند، اعتقاد دارد که برای خرید و فروش در فضای کار نیازی به محاسبات ریاضی نداشته است و از قبل از شروع تحصیلات نیز این توانایی را در خود داشته است. در واقع او معتقد است توانایی‌اش در زمینه مبادلات پولی حین کار، پیامد حاصل از آموزش محاسبات ریاضی مدرسه نیست. شاید بتوان گفت دلیل این اعتقاد او، سروکار داشتن با مقادیر کم پول است که خود را بی‌نیاز از مهارت‌های محاسبات پیچیده‌تر اعداد می‌بیند:

«... از موقعی که کوچیک بودم بلد بودم. من آگه پنج هزار تومن بده، ده هزار تومن بده، می‌دونم بقیه‌ش رو چقد باید بدم. بعد مثلاً تو ریاضی من جواب که می‌دم خانمون می‌گه خیلی... ماهری. ریاضی از همه آسون‌تره، تو دل من جا گرفته. دوس دارم حل کنم، جواب بدم» (تمنا).

کودک دیگر هم می‌گوید:

«... الآن ریاضی بیرون از مدرسه هم به دردم خورده...» (حسین).

• دریافت آموزش‌های ورزشی و جسمانی

از آموزش‌های ارائه شده در مدرسه ویژه کودکان کار، می‌توان به آموزش انواع رشته‌های فوتبال، بسکتبال، کشتی و ورزش زورخانه‌ای اشاره کرد که این مورد در گفته‌های پسران نمود داشت که شاید ناشی از علاقه‌مندی بیشتر پسران به فعالیت‌های ورزشی نسبت به دختران و مهیا بودن بیشتر امکانات برای آنان باشد:

«... فوتبال مثلاً می‌دارن. این چیه این جواری می‌کنن، طبل می‌زنن...، ورزش

زورخونه‌ای...» (مسعود).

«زنگ ورزش داریم. فوتبال هم داریم، بسکتبال هم بازی می‌کنیم. کشتی هم

می‌گیریم، تشک میارن و تشویق می‌کنن. وقتی درس زیاد نداشتیم، این کار رو می‌کردیم، سال قبل زیاد داشتیم، امسال فقط یه بار. مسابقات هم فوتبال انجام می‌دیم، ما بردیم پارسال» (انصار).

۲-۶-۶- بهبود مهارت‌های زندگی

از بررسی اطلاعات کودکان می‌توان گفت آموزش‌های مدرسه موجب بهبود توانایی‌های روانی و اجتماعی کودکان در مسائل مختلف زندگی شده است. مواردی چون کنترل خشم، ارتباط مؤثر با دیگران، تفکر نقادانه، خود مراقبتی.

• توانایی کنترل خشم

از اظهارات بیشتر کودکان این گونه برداشت می‌شود که آموزش‌های مدرسه تا حد بسیار زیادی در توانایی آن‌ها در کنترل خشم و عصبانیت مؤثر بوده است. تمنا می‌گوید:

«... آگه آدم عقل و شعور داشته باشه، می‌شینن با هم حرف می‌زنن. ولی آگه

نداشته باشه، مثل سگ به جون هم میفتن...» (تمنا).

همچنین انصار ۱۱ ساله به تأثیر آموزش‌های مدرسه در این مورد اشاره می‌کند:

«... انسان که دعوا نمی‌کنه، تشویق نکنیم که بزَن بَرَن. جدانشون کنیم... من زیاد

دعوا نمی‌کنم، می‌رم جدا می‌کنم. دعوا می‌شه، ولی من سه تا صلوات

می‌فرستم» (انصار).

«... باهاش خوش رفتاری می‌کنم، می‌خندم باهاشون که باهام بد رفتار نکنه، یه

دشتی بهم بده. آگه بد رفتاری کنی اونم بد رفتاری می‌کنه. خوب نیس...» (احمد).

• توانایی خود مراقبتی

توانایی خود مراقبتی یکی از پیامدهای است که به نظر می‌آید بر اثر آموزش‌های مدرسه، برای تعدادی از کودکان دست‌فروش که در معرض انواع خطرات در فضاهای عمومی هستند، روی داده است. به‌عنوان نمونه تمنا ۱۴ ساله که در محیط مترو دست‌فروشی می‌کند، به آموزش‌های معلم‌ها در زمینه هوشیار بودن نسبت به ارتباطات کودکان با افراد

غریبه اشاره می‌کند. بیان این مسئله از جانب او نشان از برجسته بودن و اثرگذاری آموزش‌ها در ذهن کودک دارد، هرچند که ممکن است تا قبل از دریافت آموزش‌های مدرسه، درک درستی از لزوم مراقبت از خود نداشته باشد:

«...مثلاً (معلم‌ها) می‌گن زیاد با همه حرف نزنید، مخصوصاً مردا. مثلاً یکی از خیابون می‌خواد رد بشه اول بشناسین بعد کمک کنید؛ نه همین‌طور برید دستش رو بگیرید. چیزی جلوی دماغ تون بگیره اینا...» (تمنا).

کودک دیگر هم اعتقاد دارد داشتن تحصیلات، به انسان در تشخیص انحرافات و دوری کردن از آن‌ها کمک می‌کند:

«(بچه) درس نخونه، کلاً می‌تونه دزد بشه، کارای خلاف بکنه. درس نخونه نمی‌دونه چی درسته، چی غلطه. ولی درس بخونه بهتره...» (فرزاد).

• توانایی تفکر نقادانه

از اطلاعات به‌دست آمده از کودکان مواردی چون توانایی نه گفتن، تحلیل و ارزیابی موقعیت‌ها و مسائل، دوری کردن از انحرافات به‌دست آمد که تحت عنوان کلی توانایی تفکر نقادانه بیان می‌شوند. به‌عنوان نمونه نازنین ۱۲ ساله به یکی از تجربه‌های خود اشاره می‌کند که به دلیل نادرست بودن پیشنهاد دوستانش، آن را رد کرده است:

«مثلاً اونا (دوستانش) تو پارک گل‌ها رو می‌کنن، میگه بیا این کار رو بکنیم، باغبونا رو اذیت کنیم، می‌گم نه، برم کارم رو بکنم بهتره...» (نازنین).

همچنین از اظهارات کودکان چنین برداشت می‌شود که آن‌ها در موقعیت‌ها و مسائل مختلف، عاقبت کار خود را در نظر می‌گیرند. پسری ۱۵ ساله می‌گوید:

«... من اصلاً خوشم نمیاد از دعوا. چون تَهش حاشیه‌س، یا اون یه جای منو ناقص می‌کنه یا من می‌زنم اونو ناقص می‌کنم. بعضیا عشق دعوا دارن...» (مسعود).

۳-۶-۶- پیامدهای اجتماعی

• احساس رضایت از توانایی‌ها

از اطلاعات به دست آمده از کودکان چنین برمی آید که همه آنها از توانایی های به دست آمده در زمینه های مختلف در اثر آموزش ها، احساس خوبی دارند. می توان گفت این مسئله موجب بالا رفتن اعتماد به نفس کودکان و دید مثبت نسبت به فراگیری آموزش ها و فایده مندی آنها شده است. طبق گفته های کودکان این توانایی ها در حوزه تحصیلی، ورزشی، هنری، بازی، انجام کارهای خوب و... بیشتر نمود دارد. به عنوان نمونه نازنین از حس خوبی که از انجام تجربه های جدید کسب کرده است می گوید:

«... خیلی دوس دارم. مثلاً نامه، کتاب. قشنگه، توش ورقه می داریم،

می چسبونیم. بعد تو اون هر چی خاطره داریم می نویسیم...» (نازنین).

یکی دیگر از دختران از توانمندی تحصیلی خود و انگیزه ادامه تحصیل خود

می گوید:

«... خیلی فرق کردم. قبلاً زیاد بلد نبودم. به خرده بالاتر رفتم درس یاد گرفتم،

همین جدول ضرب اینا رو یاد گرفتم. هر چی برم بالاتر، بیشتر یاد

می گیرم...» (الهام).

• توانایی ارتباط مؤثر با دیگران

این توانایی به صورت احترام و حرف شنوی از والدین، معذرت خواهی از دیگران در صورت انجام کار نادرست، ارتباط محترمانه با دیگران، در اظهارات کودکان نمود داشت. فرزاد از کودکان مورد مصاحبه در مورد رعایت احترام والدین و دیگران در زندگی و کار می گوید:

«باید با بزرگترها مؤدبانه حرف بزنیم، نه اینکه سر کسی داد بزنیم اینا. مثلاً

می ریم سر کار نگیم هی بِخَرِخَر، بگیم لازم داری یا نه؟. بعضیا هم بقیه پول رو

نمی دن. جلو خودم شده...» (فرزاد).

یکی دیگر از کودکان نیز به لزوم حرف شنوی از والدین و معلم و معذرت خواهی در

صورت انجام کار اشتباه اشاره می کند:

«... مامانم و بابام هم می گن حرف معلمت رو گوش کن، معلم هم می گه

حرف مامان بابا رو گوش کن... یه بار رفتم خونه، مامانم دو سه بار یه چیزی گفت توجه نکردم. گفت مگه با تو نیستم؟، یاد حرف معلم افتادم گفتم: ببخشید» (الهام).
با توجه به نقل قول بالا می توان گفت اگر آموزش های خانواده و مدرسه یکدیگر را تقویت کنند، می توان امیدوار بود که این آموزش ها تأثیر گذاری بیشتری بر کودکان داشته باشند.

• میل به پیشرفت تحصیلی

به نظر می آید که تحصیل توانسته است در بیشتر کودکان انگیزه ای برای دستیابی به خواسته ها باشد و این مسئله لزوم ادامه تحصیل را در آنها ایجاد کرده است. انصار از روزهای اولیه تحصیل و علاقه مندی بیشتر خود در طی زمان می گوید:

«... اولین روز که رفتم (مدرسه) گریه می کردم. می گفتم به مامانم بشین پشت در، ولی وقتی یه روز، دو روز که رفتم، از درس خیلی خوشم اومد. الآن خیلی درس رو دوس دارم. دانشگاه دوس دارم برم. دلم می خواد مهندس بشم. زیاد، هر چی شد باید درس بخونم» (انصار).

یکی از دختران نیز با وجود اینکه گاهی به دلیل دوری مدرسه از منزل، از مسیر طولانی خسته می شود، از علاقه خود به تحصیل می گوید:

«... دوس داشتم که کار نکنم پیام مدرسه، انقدر بخونم درسامو، انقدر بخونم تا یه چیزی بشم... دانشگاه هم برم، کلاً دوس دارم تا گلش برم...» (نازنین).

از بررسی این اظهارات می توان گفت حتی اگر این کودکان در ک درستی از سطوح بالای تحصیلی و نقش آن در زندگی نداشته باشند، ولی به هر حال این انگیزه و علاقه در آنها به وجود آمده است.

۴-۶-۶- پیامدهای کاری

• بالاتر رفتن سقف آرزوهای شغلی

تعدادی از کودکان صراحتاً بیان می کنند که داشتن تحصیلات در آنها امید به آینده شغلی بهتر و دلخواه را ایجاد کرده است. شغل هایی چون معلمی، پزشکی، مهندسی

نشان‌دهنده آینده مورد انتظار کودکان مورد مصاحبه در نتیجه تحصیل است. به عنوان نمونه فرزند به لزوم داشتن سواد برای دستیابی به شغل دلخواه اشاره می‌کند:

«(کسی) درس نخونه مثلاً می‌ره جایی کار پیدا کنه، اولین چیزی که می‌گه، می‌گه سواد داری یا نه. سواد رو باید داشته باشی تا کار پیدا کنی. مثلاً کار آسون سواد نمی‌خواد، کار سخت سواد می‌خواد» (فرزاد).

کودک دختر دیگری نیز از آرزوی شغلی خود و رسیدن به آن از طریق تحصیلات می‌گوید:

«دلم می‌خواد درس‌مو بخونم، یه معلمی، یه شغل خوبی داشته باشم، یا معلم یا دکتر. ولی دکتر خیلی باید زیادتر درس بخونیم. من دانشگاه هم می‌خونم تا یه کاری پیدا کنم...» (تمنا).

یک کودک دیگر هم در مورد شغل فعلیش و تمایلش به ادامه تحصیل و تغییر شغل می‌گوید:

«این شغلی که ما داریم در آینده چیزی نداریم. در آینده بیکاریم. آگه پولی باشه می‌خوندی تا آخرش خیلی خوب بود» (احمد).

• کاهش میزان ساعات کار

یکی از نکات حاصل تأثیری است که آموزش کودکان بر وضعیت شغلی آنان گذاشته است. کودکی که علی‌رغم میل باطنی خود و به دلیل شرایط نامساعد خانواده به دست‌فروشی مشغول است، اشاره می‌کند که به دلیل اهمیت تحصیل نسبت به کار، سعی دارد کمتر در بیرون از خانه کار کند:

«...الآن خیلی موقعی کمی میرم (سرکار). الآن درس مهم‌تره، الآن که امتحانا شروع شده، دیگه نمی‌رم. آگه زیاد شد، پنج‌شنبه جمعه‌ها می‌رم...» (تمنا).

می‌شود گفت که علاقه به ادامه تحصیل، این کودک را به سمت کار محدودتر سوق داده است. این موضوع از مهم‌ترین کارکردهای مثبتی است که امر آموزش می‌تواند در از بین بردن کار اجباری کودک داشته باشد. به‌طور کلی از بررسی پیامدهای حاصل از

آموزش‌های مدرسه چنین برداشت می‌شود که داشتن سواد ابتدایی در زندگی و کار کودکان نقش مهمی ایفا کرده، ضمن اینکه در بیشتر آن‌ها انگیزه ادامه تحصیل و امید دستیابی موقعیت و شغل دلخواه ایجاد کرده است.

• افزایش مهارت‌های حرفه‌ای

از بررسی اطلاعات به دست آمده از کودکان، تعدادی از آن‌ها اشاره داشتند که از جانب مدرسه آموزش‌هایی در زمینه مهارت‌های حرفه‌ای به کودکان داده می‌شود. البته به نظر می‌آید این آموزش‌ها بیشتر از آنکه در ساعات رسمی مدرسه باشند، خارج از آن هستند و به صورت پیوسته نیز برگزار نمی‌شوند و تمرکز اصلی آن‌ها بر آموزش مهارت‌های حرفه‌ای برای نوجوانان است و نه کودکان. به بیان دیگر، کودکان برای بهره‌گرفتن از این آموزش‌ها مختار هستند، اما به هر حال این زمینه برای آن‌ها فراهم شده است. همین کودکان به آموزش‌های مدرسه در زمینه مهارت‌های حرفه‌ای که در فصل تابستان ارائه شده است، اشاره می‌کند:

«کلاس تابستونی بود، قالی بافی یاد می‌داد. بچه‌ها می‌اومدن، خیاطی،

جاکلیدی درست می‌کنن. بیشتر دخترای بزرگ‌تر می‌اومدن» (تمنا).

۷-۶- مدل پارادایمی و پدیده محوری

هر روایت کیفی از پدیده‌ای تحت مطالعه، به یک داستان شباهت دارد که می‌توان برای آن یک خط اصلی پیدا کرد. عناصر این داستان شامل ادراکات کودکان کار از این نیازهای آموزشی خود، شرایط علی، شرایط زمینه‌ای و مداخله‌گر اثرگذار بر پدیده مرکزی، راهبردهای به کار گرفته شده و پیامدهای حاصل از آن است. نمودار ۱ مدل پارادایمی حاصل از تحقیق در فضای مدرسه رویش را نشان می‌دهد. مقوله هسته‌ای این پژوهش، «خروج از تله رهاشدگی» نام گرفته است.

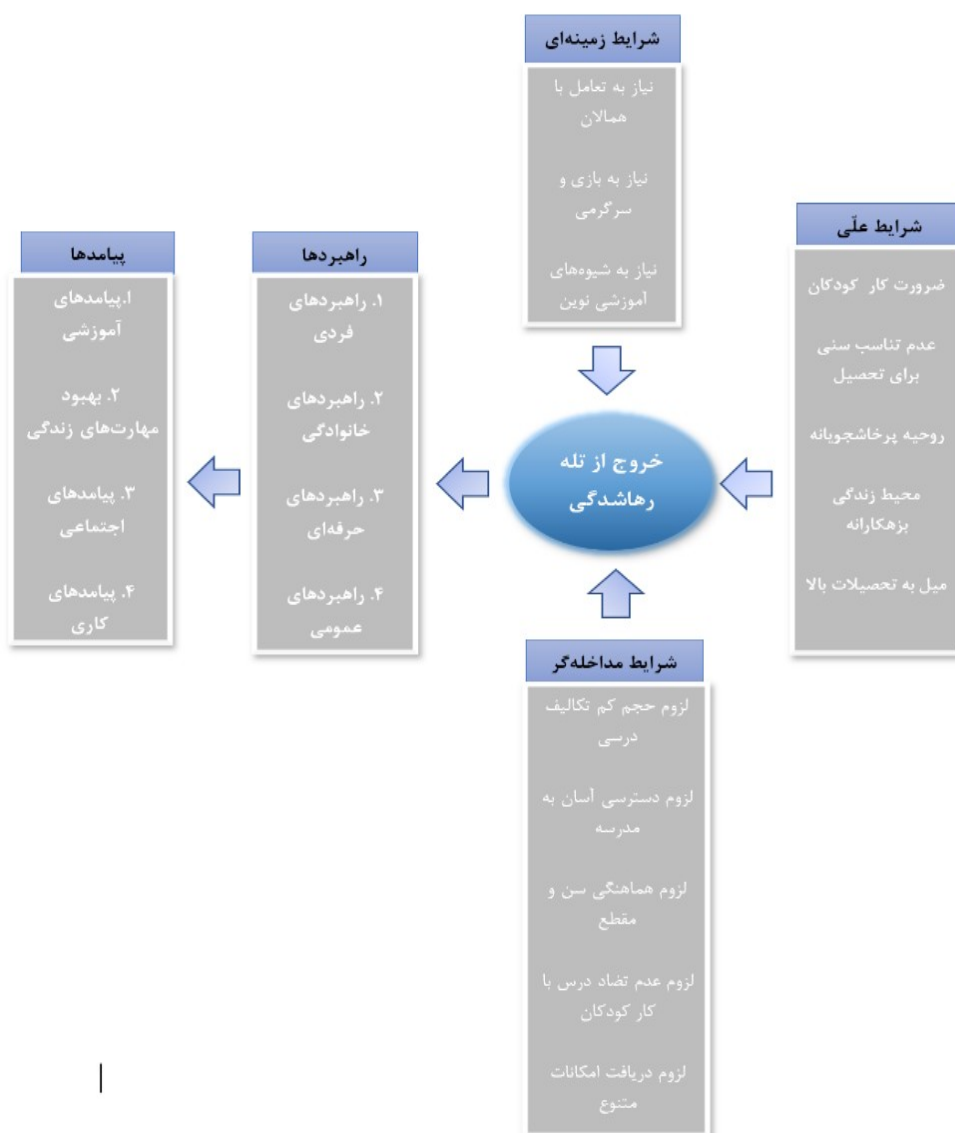

در بررسی ادراکات کودکان در حال تحصیل در مدرسه رویش، این مدرسه محیط امنی است که در آن امکاناتی برای رفع نیازهای آنان مهیا می‌شود. درک آنان از آموزشی که می‌بینند، در مجموع شامل مواردی است که عبارت‌اند از مهارت‌های خواندن و نوشتن کارساز، کسب مهارت‌های محاسباتی کارآمد، و نیاز به فراگیری مهارت‌های شغلی. بدین ترتیب، حضور در مدرسه برای این دسته از کودکان کار برای ساعاتی در روز آنها را از محیط خانه، محله و کار دور می‌کند و ارتباطات با دیگرانی را تسهیل می‌کند که در پی خروج آنان از شرایط نامناسب پیرامونی‌شان هستند و می‌کوشند وضعیت آنان را بهبود دهند.

همچنین، در قالب استفاده از امکانات مدرسه و به کارگیری روش‌های تعاملی در آن و ...، سرتاسر محیط برای آنان تبدیل به محیطی فراتر از محیط عادی آنان می‌شود؛ زیرا بنا بر اظهارات این دسته از کودکان، آنان در محیطی خارج از این مجموعه با محدودیت‌هایی چون دشواری‌های حضور در محل کار خیابانی و زندگی در محله‌هایی ناامن مواجه هستند که هر لحظه آن مملو از انبوه خطرات کوچک و بزرگ مانند از دست دادن بساط کاری تا درگیر شدن با باندهای مافیای خیابانی و محله‌ای است.

قرار گرفتن این کودکان با شرایط نسبتاً یکسان ولی جهان‌بینی‌های بعضاً متفاوت است که ادراکات متنوعی را به آنان می‌بخشد از رضایت به سواد خواندن و نوشتن تا میل به ادامه تحصیل و بقول یکی از آنان «تا آخرش رفتن». در واقع، مدرسه فرصتی را برای درک متمایزی نسبت به آینده و پی‌ریزی افقی بلندتر حداقل برای برخی از آنان فراهم کرده است، هر چند که بخشی از آنان واقع‌گرایانه نسبت به شرایط زندگی و محیطی خود صرفاً درصدد بهبود نسبی شرایط خود و پیشبرد کار که برای آنان ضرورتی اساسی است، به شکلی منطقی‌تر و عقلانی‌تر هستند تا در آن، جهان پرهیاهو و پرابهام اطراف خود را به دنیایی قابل‌شناسایی‌تر و محاسبه‌گرانه‌تر تبدیل کنند.

مدل پارادایمی تحصیل کودکان کار در مدرسه رویش

همان‌طور که سازه‌های نظری تله «رهاشدگی»^۱ نشان می‌دهد، این ترومای ماندگار در سنین بسیار پایین عمدتاً زمانی ایجاد می‌شود که مراقبان ما در عشق و توجه خود غیرقابل‌پیش‌بینی هستند و یا واقعاً ما را رها کرده‌اند. احساس فردی که دچار این تله شده است به مثابه غریقی است که در امواج خروشان دست‌وپا می‌زند، بی‌آنکه توان رسیدن به ساحل امن را داشته باشد ولی باز هم دست از کوشش برنمی‌دارد. کودکان کار چنین شرایطی دارند. محیط زندگی ناامن، خانواده‌های غرق در مصائب اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و کار بی‌امان و اجباری آنان را دچار این تله کرده است. کاری که در برخورد با این موضوع باید انجام داد، این است که در سطح ناخودآگاه آسیب‌ها را شناسایی و آنها را دوباره پردازش کرد تا بتوان آنها را بازتعریف مجدد و یا ادغام کرد.

این کاری است که کودکان این مدرسه انجام می‌دهند و با شناسایی درست نیازها و ضرورت‌های خود، راهبردهای مناسبی را برای حل آنها می‌یابند و در نهایت احتمالاً شاهد پیامدهای مثبت آن هستند. در واقع، مدرسه فرصتی برای خروج از تله رهاشدگی برای کودکان کار خود فراهم می‌کند و سپس خود کودکان هستند که راهبرد خود را برمی‌گزینند. این است که هم تنوع راهبرد در میان آنان وجود دارد و هم پیامدهای بسیار گوناگونی را شاهد هستیم.

۷- بحث و نتیجه‌گیری

این پژوهش با هدف مطالعه کودکان کاری که در مدرسه صبح رویش به تحصیل می‌پردازند، انجام شده و درصدد ارائه تصویری از مسئله آموزش کودکان در آن بوده است. مقوله هسته‌ای مطالعه «خروج از تله رهاشدگی» نام‌گذاری شده که نشانگر تلاش این کودکان بر اساس برنامه‌ریزی‌های مدرسه مزبور است. مدل پارادایمی این پژوهش چندبخشی و شامل شرایط علی، زمینه‌ای و مداخله‌گر و راهبردها و پیامدهای آن برای کودکان مورد مطالعه است.

مطالعه حاضر، اهمیت آموزش برای این کودکان و بهبود شرایط آنان را نشان داد. یافته‌های این پژوهش با نتایج مطالعه ورتسمن و همکاران (2024) هم‌راستا است که دریافتند آموزش با کیفیت با کاهش کار کودکان در ارتباط بود و کیفیت آموزش بر تصمیم خانواده اثر می‌گذاشت. در واقع، چنان که برخی از کودکان گزارش کردند تصمیم داشتند در آینده به تحصیل خود ادامه دهند و از هم‌اکنون هم وقت بیشتری در برخی مواقع برای درس خود قائل بودند. هرچند این موضوع به همه کودکان این پژوهش مربوط نمی‌شود، اما به روشنی نشان می‌دهد علی‌رغم فقر و ساختار فرهنگی مروج کار کودکان، پیشرفت نسبی کودکان در تحصیل، تا حدودی به نرمش و تغییر جهت والدین آنها منجر می‌شود. این امر در غایت خود، به اولویت تحصیل بر کار کودکان خواهد انجامید.

همچنین اونق و همکاران (۱۴۰۲: ۸۵) دریافتند که تنها بهبود اقتصادی نیست که موجب تمایل خانواده‌ها به آموزش فرزندان خود می‌شود، بلکه تدوین بسته‌های آموزشی مناسب ضروری و در اولویت است. مدرسه رویش با آموزش‌های جانبی خود و کمک به رفع دشواری‌های عملی در زندگی کودکان، از این جهت در این راستا قدم برداشته است. یافته‌های این پژوهش در مورد نیازهای کودکان کار با نتایج کار گزار (۱۳۹۱) در یک راستا بود که آن را شامل آموزش مهارت‌های زندگی و آموزش حرفه‌ای دانسته بود. وی به ضرورت آگاهی درباره اعتیاد، آموزش بهداشت و تغذیه سالم و .... و به‌طور کلی مطالبی که در کتب درسی خیلی کم به آنها پرداخته شده است، به‌عنوان عناصر کلیدی یک آموزش متناسب با کودکان کار اشاره کرده است. این همان عناصری است که در یافته‌های ما نشان داده شد که به این دست از آموزش‌ها پرداخته شده است.

البته محدودیت‌های مدرسه رویش در امر آموزش و نیز مشکلات ساختاری این کودکان، امکان بهره بردن از این مزیت را به‌طور کامل فراهم نمی‌کند. یکی از این محدودیت‌ها به گفته اسکندری نژاد (۱۴۰۰: ۵۵) آن است که مدرسه رویش همچنان درگیر برنامه‌های رایج و صلب آموزش رسمی است. این موضوع در پژوهش ما روشن بود. به بیان دیگر، اگر قرار باشد مدرسه درگیر آموزش کلاسیک مدرسه‌ای باشد، در

پرورش کودکان دچار خلل خواهد شد و اگر قرار شود که آن را رها کند، امکان تحقق آرزوهای تحصیلی برخی از کودکان که در گفته‌هایشان پیدا بود، از دست می‌رود. این دو گانه باید مبنای بحث‌های دیگری قرار گیرد. از جمله شاید به لاجرم، لازم باشد برخی از کودکان در کلاس‌های آموزشی جداگانه‌ای راه تطبیق با نظام آموزش رسمی کشور را طی کنند. عبدالعزیز و اسکندر (2013:32) نیز به این موضوع پرداختند که فقط آموزش است که می‌تواند مسیر زندگی کودکان را تغییر دهد و از این جهت مهم است که این دسته از مدارس برای بسیاری از کودکان این فرصت را فراهم کرده‌اند که کودکان آموزش را حق و ضرورت برای خود تلقی کنند. یافته‌های ما در مورد تجربه مدرسه رویش نیز حاکی از همین مورد بود که کودکان کار مشارکت‌کننده، تا حد زیادی آموزش را ضرورت زندگی خود تلقی کرده بودند و می‌پنداشتند که باید حتماً در مورد آن جدیت به خرج دهند.

در نهایت، در جدال بین انتخاب کار یا آموزش برای کودکان کار، احمد (2012: 22)، راه‌حلی برای هم‌زمانی کار و مدرسه کودکان ارائه داد. او به دریافت کمک‌های مختلف رایگان از جمله کتاب و ثبت‌نام، اشاره داشته و نشان داده است از این جهت ممکن است برخی از مدارس بتوانند حتی نقش جایگزین برای کار کودکان را ایفا کنند. نتایج ما از این جهت قابل‌اعتنا هستند، هرچند برای یک نتیجه‌گیری کلی لازم است تحقیقات دیگری در مورد تجربه مدرسه رویش خصوصاً به صورت طولی صورت گیرد. اما حداقل در مورد مشارکت‌کنندگان این پژوهش، این موضوع روی نداده است و کودکان همچنان به کار خود اشتغال داشتند.

رویکرد اصلی دستگاه‌های حاکمیتی تاکنون در برخورد با این کودکان، صرفاً جمع‌آوری آنان بوده است که معمولاً تحت عنوان «ساماندهی کودکان خیابان» مطرح می‌شود. به نظر می‌آید این تصور که اگر این کودکان از سطح خیابان جمع‌آوری شوند و یا از کار کرده آن‌ها جلوگیری شود، این معضل برطرف می‌شود؛ راه‌حل ناکارآمدی باشد و شاید بهتر باشد که به توانمندسازی این کودکان و خانواده‌های آن‌ها از جنبه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و ... توجه شود.

آنچه در کشور اعمال می‌شود همان چیزی است که افسیزر و همکاران (2017:242) به‌عنوان گفتمان مسلط در مورد کار کودک نام می‌نهند و در آن، کار برای کودکان را خطرناک می‌شمارند. این گفتمان عملاً منجر به سیاست‌هایی شده است که شانس بخشی از کودکان برای رشد و پیشرفت نسبی را با دشواری مواجه کنند. حال آنکه کار کودکان با آموزش‌های تکمیلی و حمایت آموزشی، مزایای روان‌شناختی - اجتماعی زیادی همراه دارد و به گسترش ارتباطات اجتماعی و مسئولیت‌پذیری آنان منجر می‌شود. آموزش یکی از منابع توانمندسازی به حساب می‌آید و از طرفی از جمله حقوق هر انسانی، برخوردار از آموزش است، علاوه بر این‌ها آموزش ابزاری به‌شمار می‌آید که می‌تواند به فرد در ساختن زندگی بهتر کمک کند. روشن است صرفاً حفظ این مدرسه راه‌حل نهایی نیست، اما گسترش آموزش کودکان کار، پدیده فقر آنان و خانواده‌هایشان را حداقل تعدیل می‌کند. این در حالی است که دستگاه‌های حکومتی برنامه‌ای برای آموزش کودکان کار ندارند. پیش‌تر تحت عنوان رویکردهای مختلف در مورد کار کودکان در دنیا به گفتمان سازمان‌هایی چون یونیسف و ... در محو همه‌جانبه کار کودک و رویکرد دیگر که محور آن پذیرش مطلق کار کودک و رها نمودن آنان به حال خودشان است، اشاره شد. به نظر می‌رسد تمرکز بر هیچ‌کدام از این دو رویکرد، راه‌حل مناسبی برای کودکان کار در ایران با توجه به تمامی جهات اقتصادی و فرهنگی و اجتماعی نیست. راه‌حل اگرچه نه ایده‌آل، ولی واقع‌گرایانه آن است که واقعیت کار کودکان پذیرفته‌شده و با برنامه‌ریزی در آموزش و سرمایه‌گذاری در آن، افق‌های جدیدی برای کودکان کار گشوده شود.

سپاسگزاری

*بدین وسیله از همکاری مسئولان و دانش‌آموزان مدرسه صبح رویش تشکر به عمل می‌آورد.

تعارض منافع

*نویسندگان این پژوهش هیچ‌گونه تعارض منافی ندارند.

OrcidAfsaneh Kamali <http://orcid.org/0009-0000-1839-6712>Marzieh Mousavi <http://orcid.org/0000-0003-3064-8732>Samaneh Parviz <http://orcid.org/0009-0004-3612-8310>**منابع**

- اسکندری نژاد، علیرضا. (۱۴۰۰)، «کودکان کار و تحصیل مدرسه‌زدایی شده؛ بررسی جامعه‌شناختی مدرسه کودکان کار صبح رویش»، مجله مطالعات کاربردی در علوم اجتماعی و جامعه‌شناسی، ۴ (۵)، ۴۹-۵۶. <https://B2n.ir/r46056>
- اونق، نازمحمد؛ قربانی، علیرضا و سوززهی، مسلم. (۱۴۰۲)، «بررسی جامعه‌شناختی پدیده کودکان کار (مورد مطالعه: کودکان کار شهرستان مهرستان سیستان و بلوچستان)»، مجله جامعه‌شناسی کاربردی، ۳۴ (۳): ۸۸-۶۵. DOI: 10.22108/jas.2023.136160.2353
- جعفری هرفته، مجید و احمدی محمدآبادی، محمدرضا. (۱۳۹۲)، «الگوی کنترل پرخاشگری بر اساس آموزه‌های دینی»، مجله روان‌شناسی و دین، ۶ (۴): ۱۰۷-۸۴. <https://B2n.ir/a90899>
- ساقی، مریم. (۱۳۹۳)، بررسی عملکرد خدماتی سازمان‌های مردم‌نهاد (NGOs) و رابطه آن با بهزیستی کودکان کار خیابانی (مورد مطالعه: سازمان‌های غیردولتی کودکان کار و خیابانی در شهر تهران)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته پژوهش علوم اجتماعی، دانشگاه الزهراء (س).
- سیادت، سید مرتضی و جدیدی، محسن. (۱۳۹۴)، «تأثیر آموزش مهارت‌های اجتماعی بر عزت‌نفس و ابعاد هویت کودکان کار»، فصلنامه روان‌شناسی تربیتی، ۳۷ (۳): ۱۰۱-۸۳. <https://B2n.ir/w46936>
- شکوری، علی. (۱۳۹۳)، «بررسی نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در توانمندسازی کودکان کار خیابانی؛ مطالعه موردی: منطقه ۱۲ تهران»، فصلنامه مطالعات توسعه اجتماعی فرهنگی، ۳ (۳): ۶۰-۳۳. <http://journals.sabz.ac.ir/scds/article-1-172-fa.html>
- کارگزار، معصومه. (۱۳۹۱)، تحلیل محتوای کتاب‌های دوره سوادآموزی با رویکرد نیازهای آموزشی کودکان کار. پایان‌نامه کارشناسی ارشد علوم تربیتی، دانشگاه الزهراء (س).

- Abebe, Tatek. (2021). "Child Labour in the global south: A review and critical commentary". *Barn – forskning om barn og barndom i Norden*, 27(3-4). DOI: 10.5324/barn.v27i3-4.4263
- Abdul Aziz, Rahimah, and Iskandar, Suriati. (2013). "Working children and knowledge of right to education: A study of child labour in Sabah, Malaysia". *Asian social science*, 9(8), 23-33. DOI: 10.5539/ass.v9n8p23
- Ahmed, Hamna. (2012). "The Impact of public school enrolment on child labor in Punjab, Pakistan". *The Lahore journal of economics*, 17 (2), 1-34. DOI: 10.35536/lje.2012.v17.i2.a1
- Aufseeser, Dena, Bourdillon, Michael, Carothers, Richard, and Lecoufle, Olivia. (2017). "Children's work and children's well-being: implications for policy". *Development policy review*, 36(3/4). DOI: 10.1111/dpr.12215
- Hilowitz, Janet. (2004). "Child labour: A textbook for university students". International Labour Office, 2004. <https://www.ilo.org/publications/child-labour-textbook-university-students>
- Ibrahim, Abdalla, Abdalla, Salma M., Jafer, Mohammed, Abdelgadir, Jihad, and de Vries, Nanne. (2018). "Child labor and health: a Systematic literature review of the impacts of child labor on child's health in Low- and Middle-Income Countries". *Journal of public health*, 41(1), 18-26. DOI: 10.1093/pubmed/fdy018
- International Labour Organization. (2015). "World report on child labour 2015: Paving the way to decent work for young people. Geneva": International Labour Office. <https://www.ilo.org/sites/default/files/2025-05.pdf>
- Wortsman, Brooke, Bhattacharya, Jasodhara, Lim, Joshua, Tanoh, Fabrice, Shaheen, Shamina, Ogan, Amy, and Jasinska, Kaja. (2024). "Accelerating progress towards eradicating child labour (SDG8.7) with quality education (SDG4): School quality is linked to reduced child cocoa labour in Côte d'Ivoire". *Research in Comparative & International Education*, 19(3), 321-351. DOI: 10.1177/17454999241255182.
- Zsögön, Cecilia M. (2021). "Discourse analysis around the issue of child labour in the global south". *Language, Discourse & Society*, 1(17), 95-105.

استناد به این مقاله: کمالی، افسانه؛ موسوی، مرضیه و پرویز، سمانه. (۱۴۰۳). کار و آموزش توأمان: تجربه مدرسه صبح رویش در آموزش کودکان کار، پژوهشنامه مددکاری اجتماعی، ۱۱ (۴۱)، ۲۳۷-۲۸۴.

Social Work Research Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.